

07. Muhâkemetü'l-Lugateyn'de Yer Alan Duygu Fiillerinin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümü¹

Ahmet KARATAŞ²

APA: Karataş, A. (2024). Muhâkemetü'l-Lugateyn'de Yer Alan Duygu Fiillerinin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (41), 107-140. DOI: <https://zenodo.org/record/13337579>

Öz

Alî Şîr Nevâyî'nin kaleme almış olduğu *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Türkçenin Farsça kadar güçlü bir dil olduğunu kanıtlarıyla ortaya koyan bir eserdir. Eserde, birçok yönden Türkçe ile Farsçayı karşılaştıran Nevâyî, özellikle söz varlığı açısından Türkçenin zenginliğini ortaya koymuştur. Nevâyî, eserinde yüz fiil sıralamış, bu fiillerin her birine karşılık verebilmek için Farsçada birden çok sözcüğün bir araya getirilmesi hatta Arapçadan da yardım alınması gerektiğinden bahsetmiştir. Örnek olarak verilen bu yüz fiilin kırk beşi, "mental fiiller" başlığı içerisinde değerlendirilen "duygu fiilleri"nden oluşmaktadır. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de yer alan duygu fiillerinin önemli bir kısmı bazı ses değişiklikleri ile hâlâ çağdaş Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir. Bu makalede *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de yer alan duygu fiillerinin çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü tespit edilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan duygu fiilleri, kişinin belirli bir durum karşısında iç dünyasında harekete geçen kişisel düşüncelerinin yarattığı izlenim olarak tanımlanabilir. Çalışmada yer alan kırk beş fiil on dört grupta toplanmıştır. Eserde yer alan her bir fiil, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçeleri, Güneydoğu (Karluk) grubu Türk lehçeleri, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçeleri ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerine ait sözlüklere başvurularak değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de tespit edilen duygu fiillerinin çağdaş Türk lehçelerinde gösterdiği bazı ses ve anlam özelliklerine dair bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alî Şîr Nevâyî, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, çağdaş Türk lehçeleri, duygu fiilleri, mental fiiller

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 22

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 30.05.2024-**Kabul Tarihi:** 20.08.2024-**Yayın Tarihi:** 21.08.2024; DOI: <https://zenodo.org/record/13337579>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., (Balıkesir, Türkiye) 10Ahmetkaratas@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6698-8371>

The Appearance Of Emotion Verbs In Muhakemetü'l - Lugateyn In Contemporary Turkish Dialects³

Absract

Alî Şîr Nevâyî's *Muhakamat al-Lugateyn* demonstrates that Turkish is a powerful language, comparable to Persian. In his study, Nevâyî compared Turkish with Persian in various ways and established Turkish's adequateness, particularly in terms of vocabulary. Nevâyî, listed a hundred verbs in his work and mentioned that in order to be able to respond to each of these verbs, it was necessary to combine several words in Persian and even to get help from Arabic. Forty-five of these hundred verbs given as examples are composed of "emotion verbs" which are evaluated under the title of "mental verbs". A significant number of the emotion verbs in *Muhakamat al-Lugateyn* are still in use in contemporary Turkish dialects with some sound changes. This article examines the appearance of emotional verbs in *Muhâkemetü'l-Lugateyn* in contemporary Turkish dialects. The verbs of emotion, which constitute the subject of the study, can be defined as the impression created by one's personal thoughts that are activated in the inner world in the face of a certain situation. The forty-five verbs in the study are categorised into fourteen groups. Each verb in the work was evaluated by referring to the dictionaries of Southwestern (Oghuz) group Turkish dialects, Southeastern (Karluk) group Turkish dialects, Northwestern (Kipchak) group Turkish dialects and Northeastern (Altai) group Turkish dialects. In the conclusion part of the study, an evaluation of some phonetic and semantic features of the emotion verbs identified in *Muhakamat al-Lugateyn* in contemporary Turkish dialects is made.

Keywords: Alî Şîr Nevâyî, Muhakamat al-Lugateyn, contemporary Turkish dialects, emotional verbs, and mental verbs

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 22

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 30.05.2024-**Acceptance Date:** 20.08.2024-

Publication Date: 21.08.2024; **DOI:** <https://zenodo.org/record/13337579>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Muhâkemetü'l-Lugateyn, 1499 yılında Herat'ta Alî Şîr Nevâyî tarafından kaleme alınmıştır. Nevâyî *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de, Türkçe ile dönemin baskın dili hâline gelmiş olan Farsçayı çeşitli yönlerden karşılaştırarak Türkçenin Farsça kadar güçlü bir dil olduğunu kanıtlarıyla ortaya koymuştur. Eserde özellikle, Türkçenin söz varlığı açısından Farsçadan daha yeterli olduğu Nevâyî tarafından önemle vurgulanır (Argunşah, 2013, s. 46). Eserinde Nevâyî, örnek olarak 100 fiil sıralar ve bu fiilleri Farsların ifade edebilmeleri için pek çok sözcüğü bir arada kullanmalarının gerekliliğinden bahseder (ML, 1996, s. 204). Ayrıca cinas ve iham sanatları için de Türkçe kelimeler Farsçadan çok daha ileridir (Ercilasun, 2011, s. 412).

İnsanoğlu, var olduğu günden bu yana pek çok canlıyla etkileşime girmiş ve bu etkileşim sonucunda varlıkları ve onların ilişkilerini anlama ve anlamlandırma sürecinden geçmiştir. İnsanın bu kavrama ve yorumlaması neticesinde elde ettiği birtakım verileri, zihinsel bir süreç içerisinde değerlendirmesiyle öznel etkiler ortaya çıkmaktadır. Bu etkilerden biri de duygulardır.

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlük'te duygu 1. "Duyularla algılama, his.", 2. "Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim.", 3. "Önsezi.", 4. "Nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği.", 5. "Kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik." olarak tanımlanmaktadır (TSÖz., 2019, s. 729). Felsefe Sözlüğü'nde ise duygu "Duyduğumuz, duyumsadığımız her şey; özellikle de tüm tutkularımızın, hafif veya ortalama şiddetteki heyecanlarımızın, aşk, sevgi gibi genel hâllerimizin, genel ve içgüdüsel eğilimlerimizin genel adı." olarak belirtilmektedir (Cevizci, 2005, s. 552). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere duygularımızın oluşmasında duyu organları ve zihinsel süreç başlıca rolü oynamaktadır.

Türkoloji literatüründe duygu fiilleri mental fiiller başlığı altında değerlendirilmektedir. Mental fiiller, duyu organları ile harekete geçen algının zihinsel süreci etkilemesi ve sonuçta çeşitli dönütlerin de verilmesini kapsayan, psikoloji temelli hareketleri ifade eden fiillerdir (Hirik, 2018, s. 22). Hirik'e göre insanın duygu dünyasındaki değişimler ve hareketler bazı fiillerle ifade edilir. Bu fiiller duygu fiilleridir. Duygu fiilleri çeşitli çalışmalarda mental fiiller bağlamında ele alınmıştır. Mental sürecin aşamalarından birisi de duygu fiillerinin içinde bulunduğu safhadır. Bu safhada insanın duygu dünyasındaki hareketler duygu fiilleri ile anlatılmaktadır (2018, s. 68). Seçkin ise mental fiilleri incelediği çalışmasında duygu fiillerini mental fiiller içerisinde değerlendirerek duygu fiillerinin tanımını şu şekilde yapar: "Kişinin karşılaştığı uyartılardan algılama yoluyla edindiği izlenimlerin yarattığı hâl değişimlerini anlatan, uzamsal olmayan ancak yönelimsel olan fiillerdir" (2020, s. 67). Yaylagül de duygu fiillerini, mental etkinliğin belirli bir hiyerarşi sistemi içerisinde ikinci aşamasını oluşturan mental fiillerin bir grubunu teşkil eden fiil grubu olduğunu ifade eder (2010, s. 101).

Bayraktar, duyu fiillerinin idrak etme sürecinin başlangıcı olan verilerin girdilerini belirten fiiller olduğunu ve beş duyu organıyla algılandığını belirtir (2017, s. 461). Soydan ve Özkan Şen, bireyin dış dünyayı anlamlandırmasında ve iç dünyasında biriktirdiği ve hissettiğini ifade etmesinde fiillerin önemli görevlerinin olduğunu bildirir (2021, s. 250).

Çağdaş Türk lehçelerinde yer alan duygu fiilleri ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Örneğin Bilgin Aksoy, mental fiillerin bir alt sınıfı olan duygu fiillerini Azerbaycan Türkçesi sahasında inceleyerek bu fiillerinin anlam bilimsel yapı görünümünü değerlendirir (2022, s. 73). Aydoğmuş, Özbek Türkçesinde mental fiilleri incelediği makalesinde "Psikolojik Durum Fiilleri" başlığı içerisinde duygu fiillerine de yer

verir (Aydoğmuş, s. 135-51). Özeren ve Alan, Kırgız Türkçesinde mental fiilleri inceledikleri çalışmasında “Psikolojik Durum Fiilleri” başlığı içerisinde duygu fiillerine değinir (2018, s. 203-24). Kalkan, Başkurt Türkçesi’ndeki mental fiilleri değerlendirdiği çalışmasında mental fiilleri “İdrak Fiilleri”, “Duygu Fiilleri”, “Algılama Fiilleri” olarak üç grupta inceler (Kalkan, s. 177-86). Deniz, “Muhakemetü'l-Lugateyn'deki Fiillerin Türkiye Türkçesi Ağzılarındaki Görüntüleri” başlıklı çalışmasında, eserde tespit ettiği kırk iki fiilin türevlerini ve kullanıldığı ağzları listeler (2024, s. 216-234).

Bu çalışmada, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'deki duygu fiillerinin çağdaş Türk lehçelerindeki görünüşleri ele alınmıştır. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de tespit edilen duygu fiilleri gruplandırılmış, bazı fiillerin yapım eki almış biçimleri çağdaş Türk lehçeleri sözlüklerinde tanımlanamamış, bu durumda tespit edilen duygu fiillerinin kök fiil biçimleri gösterilmiştir. Fiillerin Türk lehçelerindeki karşılıklarında Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçeleri için *Türkçe Sözlük* (TSöz., 2019), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü* (AzTSöz., 1994), *Türkmence – Türkçe Sözlük* (TTSöz., 1995), *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü* (GTSöz., 1991), *Urumca Sözlük* (Usöz., 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu Türk lehçeleri için *Özbek Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlük* (ÖTTTSöz., 2023), *O'zbek Tilining İzohli Lug'ati* (ÖTİLug., 2023), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (YUTSöz., 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçeleri için *Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü* (KTTSöz., 2015), *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (KTTTSöz., 2021), *Kırgızca – Türkçe Sözlük* (KırTSöz., 2023), *Kırgız Sözlüğü* (KSöz., 1998), *Başkurt Türkçesi Sözlüğü* (BaşTSöz., 2017), *Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü* (KırTTSöz., 2023), *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü* (KaraTSöz., 2019), *Kumuk Türkçesi Sözlüğü* (KumTSöz., 2011), *Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü* (KMTSöz., 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçeleri için *Altayca Türkçe Sözlük* (ATSöz., 2019), *Örneklili Hakasça-Türkçe Sözlük* (HTSöz., 2005) ve *Hakasça Türkçe Sözlük* (HTSöz1, 2007) kullanılmıştır.

1. Rahatlama ve Huzur Bulma İfade Eden Fiiller

1.1. Avunmak: “Avunmak, teselli bulmak, gönül aldatmak.” (ML. s. 108) < *avın-* “To enjoy oneself, be happy; to be friendly, kind (someone *Dative case*); to take pleasure in (something *Dative case*) (EDPT. s. 12), *awî-* | *awîn-* “To be comforted, to enjoy oneself.” / *avun-* / *avun-* (DEMT. s. 44), *awın-* “(Bir şeyle, biriyle) avunmak; (bir şeye, birine) alışmak (DLT. s. 565).

Avunmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **avun-** 1. “Avunmak, sıkıntılardan uzaklaşmak, teselli bulmak, müteselli olmak.”; 2. “Oyalanmak.”; 3. “Hayvan gebe kalmak.” (TSöz. s. 193) | **avunabilmek, avunç, avundurmak, avuntu, avunulmak, avunuvermek, avutabilmek, avutulmak, avutuş, avutuvermek** (TSöz. 2019), Az.T. **ovun-** “Sakinleşmek, teselli bulmak, teskin olmak.” (AzTSöz. s. 938) | **ovundurmak, ovundurucu, ovunmaz** (AzTSöz. 1994), GT. **aut-** “Avutmak.”, (GTSöz. s. 20) | **autturmaa** (GTSöz. 1991), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **ovun-** 1. “Yası bırakmak, ağlamayı bırakmak.”; 2. “Avunmak, bir işle meşgul olup derdini unutmak.” (ÖTTTSöz. s. 452) | **ovunsh-, ovuntır-, ovunch, ovunchog, ovut-, ovush-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **avu-** “Avunmak, sevinmek, teselli olmak.” (YUTSöz. s. 23) | **avun-, avunuş, avut-, avutuş** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **yuvan-** 1. “Avunmak, teselli olmak, rahatlamak.”; 2. “Boşa vakit geçirmek, oyalanmak.”; 3. “Azla yetinmek.”; 4. “Boşa vakit geçirmek.”, 5. “Uzun süre meşgul olmak, işi geciktirmek.” (KTTSöz. s. 595) | **yuvanç, yuvat-, yuvatkaç** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **juban-** “Avunmak, teselli olmak.” (KTTTSöz. s. 319) | **juba-, jubanğansı-, jubandır-, jubant-, jubanış, jubanıştı, jubat-, jubatqansı-, jubatuvşı** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **cuban-** “Rahatlamak, sakinleşmek, mutlu olmak, ferahlamak, müsterih olmak.” (KırTSöz. s. 668) | **cubandır-, cubandırış, cubandırui, cubanıç, cubanış, cubant-, cubantış, cubanuu, cubat-, cubatış, cubatuu** (KırTSöz. 2023), Krk.T. **juban-** “Sevinmek, rahatlamak, üzüntüden kurtulmak.” (KaraTSöz. s. 249) | **jubandır-, jubanış,**

jubat-, jubatw (KaraTSöz. 2019), KMT. **cuban-** “Eğlenmek, oyalanmak.” (KMTSöz. s. 134) | **cubaneç, cubat-** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu Hak.T. **abit-** “Avutmak, dinlendirmek.” (HTSöz. s. 25).

Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde “Avunmak, teselli bulmak.” anlamıyla varlığı sürdüren **avun-** fiili, Kıpçak grubu Türk lehçelerinde ön ses /y-/ türemesi ile varlığını sürdürmektedir. Ancak, söz başı /y-/ > /c-/ değişimiyle Kır.T. ve KMT.'de **cuban-** olarak tanıklanır.

1.2. Körpeleşmek: “Körpeleşmek, hafifleşmek.” (ML. s. 130) < *körpe*: basically (of an animal or crop) “Produced late in the season.” It retains this meaning of lambs (EDPT. s. 737), *körpâ* “Suckling lamb.” (DEMT. s. 178), *körpe* “Sonradan filizlenen, çıkan (bitki, meyve).” (DLT. s. 740).

Körpeleşmek, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **körpe** 1. “Yeni, taze, daha büyümemiş (bitki).”; 2. “Çok genç (kimse).”; 3. “Yavruluktan henüz çıkmış (hayvan).”; 4. “Henüz bozulmamış, yıpranmamış.” (TSöz. s. 1503) | **körpecik, körpelik** (TSöz, 2019), Az.T. **körpe** 1. “Yeni olmuş, doğmuş, süt emen.”; 2. “Taze, yeni.”; 3. “Çocuk görünümünde, çok genç, henüz yetişkin olmamış.” (AzTSöz. s. 795) | **körpece, körpecik, körpeciyez, körpeli, körpelik** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **körpe** 1. “Küçük.”; 2. “(Bitki, sebze) taze, körpe.” (TTSöz. s. 423) , GT. **körpe** “Körpe.” (GTSöz. s. 166), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kır.T. **körpölön-** “Körpe, taze hâle gelmek.” (KırTSöz. s. 1427) | **körpölönüş, körpölönüü** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **körpeklen-** “Yumuşak olmak, körpe olmak.” (BaşTSöz. s. 299).

Körpe ismiyle oluşmuş *körpeleş-* fiili, Kıpçak grubu Türk lehçelerinde “Tazelenmek, körpe olmak” anlamıyla kullanılır.

2. Ağlama İfade Eden Fiiller

2.1. Bohsamak: “Dokunaklı, yanık bir sesle, boğuna boğuna ağlamak.” (ML. s. 109) < *boxsa-*: “The semantic connections between this verb and *boxsuk*, and between the two meanings of this verb are tenuous; the Çağatay language meaning would be more appropriate if in that case it were regarded as a section form of *boğza-* a denominal verb from *boğuz*.” (EDPT. s. 320), *bozla-* “(Deve) bağırarak, böğürmek.” (DLT. s. 597).

Bohsamak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **bozla-** 1. “Deve bağırarak.”; 2. “Çılgılık koparmak.” (TSöz. s. 393), Az.T. **bozla-** “Yüksek sesle ağlamak.” (AzTSöz. s. 149), Tr.T. **bozla-** (bo:zla-) 1. “Alçak sesle (deve) böğürmek.”; 2. “Yüksek sesle ağlayıp sızlamak, feryat etmek, hüngür hüngür ağlamak.” (TTSöz. s. 81), | **bozlaş-** (TTSöz. 1995), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **bo'zla-** 1. “Sesli bir şekilde ağlamak, acı acı ağlamak.”; 2. “Hasretle, yana yakıla ağlamak.” (ÖTTTSöz. s. 123) | **bo'taday bo'zla-, bo'zlat-, bo'zlash-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **bozli-** “Bağırarak; hıçkırmak; ıstıraplı, hüzünlü ses.” (YUTSöz. s. 50), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kaz.T. **bozda-** 1. “(Deve) bağırarak, bozlamak.”; 2. “Hıçkırma hıçkırma ağlamak.”; 3. “Bir ritim ile ses çıkarmak.” (KTTSöz. s. 160) | **bozdat-, bozdavıq** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **bozdo-** 1. “Ağlayıp sızlamak”; 2. “Sızlanmak, bir şeyi sızlanarak anlatmak.” (KırTSöz. s. 419) | **bozdoo, bozdoş, bozdoş-, bozdoşuu, bozdot-, bozdotuş, bozdotuu, bozdotuş, bozdotuu** (KırTSöz. 2023), Krk.T. **bozla-** 1. “Ağlamak, inlemek, feryat etmek.”; 2. “Yavrusu ölen devenin bağırması.” (KaraTSöz. s. 99) | **bozlan-, bozlas-, bozlat-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **bozla-** “Acı acı ağlayış, acı gözyaşları.” (KumTSöz. s. 80) | **bozlatdır-, bozlat-, bozlaw** (KumTSöz. 2011), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **busta-** “Böğürmek.” (ATSöz. s. 48) | **bustaş, bustaş-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **pusta-**

“Böğürmek.” (HTSöz. s. 388) | **pustas-, pustus** (HTSöz. 2005).

Çağdaş Türk lehçelerinde “Ağlamak; bağırma” anlamlarında kullanılan *bozla-*, Kuzeydoğu (Altay) grubu Hak.T.’nin karakteristik ses özelliklerinden olan /b-/ > /p-/ değişimi ve /-z-/ > /-s-/ değişimi ile *pusta-, pustus-, pustus* şeklinde tanımlanmıştır.

2.2. Ingranmak: “Ağlamak, dertli olarak gizli gizli ağlamak, inlemek.” (ML. s. 116) < *inğil* [onomatopoeic] | *inğildä-* “To whine.” (DEMT. s. 149), *inğran-* “İnlemek.” (DLT. s. 656).

Ingranmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **inle-** “İnlemek.” (TSöz. s. 1194) | **inildemek, inilti, inletmek, inleyebilmek, inleyiş** (TSöz, 2019), Az.T. **inilde-** 1. “Sızlamak, inlemek.”; 2. “Şikâyet etmek, bedbinlik göstermek.”; 3. “Hazin, yanıklı müzik sesi, nağme; genelde hüüzün yaratan ses. / Figan etmek, melemek.” (AzTSöz. s. 700) | **inlemek, inletmek, inleyiş** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **inğle-** “İnlemek; sızlanmak, yanıp yakılmak.” (TTSöz. s. 381), | **inğirde-, inğirdegen, inğirden-, inğirdeş-, inğirdet-, inğirdevük, inğirdi, inğle-, inğleş-, inğlet-, inğre-, inğreş-, inğret-** (TTSöz. 1995), UT. **inğre-** “İnlemek, inildemek.” (USöz. s. 317) | **inğret-, inğrev, inilde-** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **inğra-** 1. “İnlemek.”; 2. “Feryat figan etmek.” (ÖTTTSöz. s. 295) | **inğrat-, inğrash-, inğroq** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **inğri-** “İnlemek.” (YUTSöz. s. 177), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **inğğıraş-** 1. “Acı çekerek feryad etmek.”; 2. “Pek mutsuz olduğunu belli etmek, hoşnutsuzluk göstermek.” (KTTSöz. s. 159), Kaz.T. **inğiran-** 1. “İnlemek, sızlanmak.”; 2. “Tıka basa yemek, doymak.”; 3. “Kibirleşmek, böbürlenmek.” (KTTSöz. s. 1105) | **inğqıl, inğqılda-, inğqıl-sınğqıl, inğq-inğq, inğ-şınğsız, inğil, inğilda-, inğiran-, inğirans, inğirans-, inğirsı-** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **inğira-** 1. “Gürlemek, kalın ve güir ses çıkarmak.”; 2. “Böbürlenmek, kabarmak, üstünlük taslamak, caka satmak.” (KırTSöz. s. 1003) | **inğğiran-, inğğirans, inğğirans-, inğğirant-, inğğirantış, inğğirantuu, inğğiranuu, inğğıraş, inğğıraş-, inğğıraşuu, inğğirat-, inğğirantış, inğğirantuu, inğğiroo** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **inğğıra-** “İnlemek, feryat etmek.” (BaşTSöz. s. 239) | **inğğıraş, inğğırıla-, inğğharla-, inğra-, inğşanğla-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **inğran-** “Sızlamak, ıhlamak.” (KırTTSöz. s. 548) | **inğla-** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **inğiran-** 1. “İnlemek, inildemek.”; 2. “Güçlenmek, güç toplanmak.” (KaraTSöz. s. 204) | **inğilda-, inğıldan-, inğıldas-, inğıldat-, inğıldattır-, inğıldı, inğirsı-, inğqılda-, inğqıldan-, inğqıldas-, inğqıldat-, inğqıldattır-, inğqıldı** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **inğiran-** “İnlemek, inildemek.” (KumTSöz. s. 166) | **inğiranuw, inğiran-, inğıraş-** (KumTSöz. 2011), KMT. **inğiçha-** “İnlemek.” (KMTSöz. s. 194) | **inğiçhav, inğiçhavuk, inğiçha-** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **inğır-** “Çan sesi gibi çınlamak.” (ATSöz. s. 101).

Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinin tümünde tanımlanan *inğre-* fiili, Eski Türkçedeki *inğil* sözcüğünden türemiş ve “İnlemek, feryat etmek” anlamlarıyla çağdaş Türk lehçelerinde de varlığını sürdürmektedir.

2.3. İnçirmek: “Hıçkırmak, hıçkırma hıçkırma ağlamak, hafif hafif ahlaya ahlaya ağlamak.” (ML. s. 159). < *inçik* “Groaning.”, a denominal verb, *inçkir-*, appeared in the medieval period in Çağatay (as *inçkir-*), Kıpçak and Osmanlı from XIV. onwards (EDPT. s. 174), *inçiq* “Groaning.” / *inçiqin* “Moaning.” / *inçqa-* “To whine, lament, groan.” / *inçiqla-* “To groan, lament.” / *inçiqlan-* “To complain.” / *inçqır-* “To have the hiccups.” / *inçqur-* / *inçqır-* (DEMT. s. 149).

İnçirmek, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **hıçkır-** 1. “Boğazdan hıçkırık sesi çıkarmak.”; 2. “İçini çekerek ağlamak.” (TSöz. s. 1092) | **hıçkırabilmek, hıçkırık, hıçkırtmak** (TSöz. 2019), Az.T. **hıçqır-** 1.

“Derinden içini çekerek ağlamak, hıçkırarak ağlamak.”; 2. “Hıçkırık sesi çıkarmak.” (AzTSöz. s. 640) | **hıçgırığ, hıçgırışmağ** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **sneçgur-** “Hıçkırık.” (TTSöz. s. 576), GT. **hıçkur-** “Hıçkırık.” (GTSöz. s. 117) | **hıçkurık, hunçkurık, hunçkur-** (GTSöz. 1991), UT. **hıçhur-** “Bağırarak, haykırmak, hıçkırık.” (USöz. s. 279) | **hıçır, hıçır-, hıçıravuh, hıçırh, hıçırhla-, hıçırış, hıçırış-, hıçırışh, hıçırıştır-, hıçırıştır-, hıçirt-, hıçirttur-, hıçir-, hıçiry** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **ışqır-** “Kişnemek.” (ÖTTTSöz. s. 311), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **ıjgur-** 1. “Uğuldamak.”; 2. “(Yırtıcı hayvan için) ulumak, kükremek, tıslamak.” (KTTSöz. 159), Kaz.T. **ışqın-** 1. “Bağırarak korkutmak.”; 2. “Hıçkırık.”; 3. “Sinirlenip bağırıp çağırmak.”; 4. “Zevkle, isteyerek içmek.”; 5. “İnlemek, haykırmak, çığlık atmak.”; 6. “(Rüzgâr) uğuldamak, ıslık çalmak.”; 7. “Bütün gücünü vermek, tüm gücünü kullanmak, var gücüyle bir şeyi yapmaya çalışmak.” (KTTTSöz. s. 1110), Kır.T. **ışkur-** 1 “İslık çalmak.”; 2. “Uğuldamak, uğultulu ses çıkarmak.” (KırTSöz. s. 1018) | **ışkurık, ışkurık çoor, ışkurış, ışkurış-, ışkurışuu, ışkurt-, ışkurtış, ışkurtuu, ışkuruu** (KırTSöz. 2021), Baş.T. **ıjgur-** “Çığırarak, böğürmek; öğürür gibi ses çıkarmak.” (BaşTSöz. 237), Krk.T. **ışkur-** “Ağlamak, hıçkırık hıçkırık ağlamak.” (KaraTSöz. 207) | **ışqırın-, ışqırıs-, ışqirt-, ışqirttur-** (KaraTSöz. 2019), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **ışkur-** “(At için) horuldamak.” (ATSöz. 102).

Eski Türkçede kullanılan *ınçık* sözcüğünden türeyen *inçkir-*, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde ön ses /h-/ türemesiyle TT. *hıçkur-*, Az.T. *hıçgur-*, GT. *hıçkur-*, UT. *hıçhur-* şeklinde kullanılır. Sözcük, çağdaş Türk lehçelerinde “Hıçkırık; ağlamak; hıçkırık sesi çıkarmak.” anlamlarında tanıklanır.

2.4. Sıktamak: “Acıdan mübalağalı ve şiddetli feryat ederek ağlamak.” (ML. s. 158). < *sığıt* “Weeping, lamentation.”; probably a quasi onomatopoeic (EDPT. s. 806), *sığıt* “Lamentation, wailing for the dead, mourning.”, *sığta-* “To bewail the dead.” / *sıhta-* / *sıqta-* / *şıqta-* / *şıqta-* / *şıqda-* (DEMT. s. 289), *sıqta-* “Ağlamak.” (DLT. s. 818).

Sıktamak, Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **sıqta-** “Yalvararak ağlamak.” (ÖTTTSöz. s. 605), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **sıkta-** “İnlemek, sızlanmak, ah etmek.” (KTTSöz. s. 405) | **sıkra-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **sıqta-** “Ağlamak, gözyaşı dökmek.” (KTTTSöz. s. 837) | **sıqtas-, sıqtat-** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **sıkta-** “Acı acı ağlamak, tasalanmak.” (KSöz. s. 649), Kum.T. **sıqta-** “Ağlamsamak, sızlanmak.” (KumTSöz. s. 294) | **sıqtat-, sıqtaw** (KumTSöz. 2011), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **sıkta-** 1. “Ağlamak, inlemek, acı acı ağlamak.”; 2. “Memnuniyetsizliğini ifade etmek; sessizce ağlamak.” (ATSöz. s. 181) | **sıktaş, sıktaş-, sıktat-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **sıhta-** “Ağlamak.” (HTSöz. s. 422) | **sıhtaah, sıhtağ, sıhtat-, sıhta-, suhtaas, suhtat-** (HTSöz. 2005).

Eski Türkçe *sığıt* sözcüğüyle oluşan *sıkta-*, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde kullanılmaz. Ancak, Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde “Ağlamak” anlamıyla varlığını sürdürür.

2.5. Ökürmek: “Yüksek sesle, bağıra bağıra ağlamak, höyküre höyküre ağlamak.” (ML. s. 158-9). < *ögür-* “To sob, screech, scream.” / *öygür-* (DEMT. s. 219).

Ökürmek, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **höykür-** “Heyecanlı ve kızgın bir biçimde bağırarak konuşmak.” (TSöz. s. 1113), Az.T. **hönkür-** “Hıçkırarak ağlamak.” (AzTSöz. s. 659) | **hönküre hönküre, hönkürtü, hönkürişmek** (AzTSöz. 1994), UT. **ökür-** “Böğürmek, anırmak; hüngürdemek, hıçkırık hıçkırık ağlamak.” (USöz. s. 406) | **ökürük, ökürüş-** (USöz. 2019), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **ükür-** 1. “Anırmak, böğürmek.”; 2. “Hıçkırarak ağlamak.” (KTTSöz., s. 530) | **üksü-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **ökür-** 1. “Böğürmek.”; 2. “Hüngür hüngür ağlamak, bağırarak.” (KTTTSöz. s. 709) | **ökirek,**

ökirekte-, ökiresh, ökirik, ökirip-baqırıp, ökiris- (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **ökür-** 1. “Bağırmak, haykırmak, yüksek ve gür ses çıkarmak.”; 2. “Hüngür hüngür, hıçkırma hıçkırma, yüksek sesle ağlamak.” (KırTSöz. s. 1762) | **ökürt-, ökürtüş, ökürtüü, ökürogü taş car-, öküruk, öküruk çıkar-, öküruk sal-, öküruş, öküruş-, öküruşüü, öküruü** (KırTSöz. 2023), Kır.TT. **ökür-** 1. “Bağırmak.”; 2. “(hayvanlar hakkında) böğürmek.”; 3. “Hüngür hüngür ağlamak.” (KırTTSöz. s. 954) | **ökür-ökür, ökürt-, ökürukle-** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **ökir-** “Bağırmak, yüksek sesle ağlamak.” (KaraTSöz. s. 438) | **ökirin-, ökiris-, ökirt-, ökirtirt-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **ökür-** 1. “Uğuldamak, vızıldamak; güürldemek.”; 2. “Böğürmek.”; 3. “Ünlenmek, şöhret olmak, ünlü olmak.” (KumTSöz. s. 222), KMT. **ökür-** “Böğürmek.” (KMTSöz. s. 288), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **ogur-** “Böğürmek, ağlamak.” (ATSöz. s. 162) | **ogır-, oguruş, ogurt-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **oğran-** “Kişnemek.” (HTSöz. s. 320).

Ökür- fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde genellikle ön ses /h-/ türemesiyle kullanılır. Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde ise Eski Türkçedeki *ökür-/ögür-* biçimini koruduğu görülür.

2.6. Singremek: “Hüznünden yavaş ve gizli ağlamak.” (ML. s. 140) < *sinġ* onomatopoeic for a humming or buzzing noise (EDPT. s. 832) | *sinġi:le-* denominal verb from *sinġi:*, onomatopoeic cognate to *sinġ* (EDPT. s. 840), *sinġ-* 1. “To be absorbed, digested.”; 2. “To sink into the ground, to conceal oneself.” | *sinġi* “Digestible.” (DEMT. s. 291), *sinġ* 1. “(Yeme) sinmek.”; 2. “Bir yere girip saklanmak.”; 3. “(Gönüle) tesir etmek, işlemek.”; 4. “(Su, yere) batmak.” (DLT. s. 824).

Singremek, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **sindir-** 1. “Sindirmek.”; 2. “Hazmetmek.”; 3. “Benimsemek.” (TSöz. s. 2116) | **sindirebilmek, sindirilebilmek** (TSöz. 2019), Tr.T. **sinġdir-** 1. “Sindirmek, hazmetmek (yemek için).”; 2. “Bir şeyin içine sinmek.” (TTSöz. s. 580), UT. **sin-** “Emilmek, sızmak, girmek, erimek, çözünmek, yok olmak.” (USöz. s. 467) | **singenlet-** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **sinġdir-** 1. “Sızarak iç kısmına geçirmek, nüfuz ettirmek.”; 2. “Bağrına, kucağına girerek veya rengine uyarak kaybetmek ya da aynılaştırmak, eritip yok etmek.”; 3. “Sindirmek, hazm etmek (yemek hakkında).”; 4. “Yutturmak, emdirmek.”; 5. “Güçlü özleştirmek, derin yerleştirmek.” (ÖTTTSöz. s. 595) | **singdiril-, singdirish, singdirüvchen, singi-, singit-, singish, singish-, sing-**(ÖTTTSöz. 2023), YUT. **sinġdür-** “Sindirmek, hazmetmek.” (YUTSöz. s. 354) | **sinġdürül-, sinġdürülüş, sinġdürüş** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı grubu Ta.T. **cinġeley-** “Hafiflemek.” (KTTSöz. s. 83) | **cinġellen-** (KTTSöz. 2015), Baş.T. **hingre-** 1. “Genizden konuşan, hım hım konuşan.”; 2. “Ahmak, aptal.” (BaşTSöz. s. 208) | **hintekle-** (BaşTSöz. 2017), Krk.T. **sinġ-** 1. “Yayılmak, dağılmak, karışmak, içine girmek, sinmek.”; 2. “Gizlenmek, sinmek.”; 3. “Batmak, girmek.”; 4. “Özleşmek, içine sinmek.” (KaraTSöz. s. 508), Kum.T. **sinġ-** 1. “Sinmek, içilmek, emilmek, sızmak.”; 2. “Sindirilmek, hazmolmak, hazmedilmek (yemek).”; 3. “Köklenmek, kökleşmek, kökü tutmak; kök salıp yerleşmek, kök salıp tutunmak.” (KumTSöz. s. 297) | **sinġdir-** (KumTSöz. 2011), KMT. **sinġ-** 1. “Emilmek, sinmek, içilmek.”; 2. “Kök salmak, yerleşmek.”; 3. “Geçmek, girmek, sızmak, kökleşmek.”; 4. “Alışmak, yer edinmek.”; 5. “Derinleşmek, kızışmak, dalmak, kendini vermek.” (KMTSöz. s. 315) | **sinġdir-, singir-, singiril-, singirt-** (KMTSöz. 2020).

Çağdaş Türk lehçelerinin Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde de kullanılan *sinġ-/sinġdir-* fiili, “Sindirmek, hazmetmek; geçmek, girmek, sızmak; derinleşmek” gibi çeşitli anlamlarda kullanılır. Nevâî'nin *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de *sinġre-* fiiline verdiği “Hüznünden yavaş ve gizli ağlamak.” anlamı, kişinin üzüntü duyduğu durumları ağlayarak hafifletmesi ve rahatlaması durumuyla açıklanabilir. Bu bakımdan *sinġ-/sinġdir-* fiiliyle

sinğre- fiilinin aynı kökten geldiği düşünülebilir. Nitekim Ta.T. *cinğëley-* “Hafifleme.” fiili bu duruma kanıt oluşturabilir.

2.7. Yığlamak: “Ağlamak.” (ML. s. 158). < *ığla-*: Denominal verb from *ığ*; “To weep”. The phonetic history of this verb is very similar to that of *ığaç*; the original form was certainly *ığla-*, but a form with prosthetic *y-* evolved in Uyğur language and was an alternative form in Xakani language (EDPT. s. 85), *ıği* “weeping, sobbing” / *yıği*, *ığla-* “To weep.” / *ıla-* / *yığla-* / *yüyla-* / *yıla-* / *ağla-* (DEMT. s. 145).

Yığlamak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. ***ağla-*** 1. “Üzüntü, acı, sevinç, pişmanlık vb.nin etkisiyle gözyaşı dökmek.”; 2. “Ağaç budandığında kesilen yerlerden besi suyu veya öz su akmak.”; 3. “Sızlanmak, yakınmak.”; 4. “Bir duruma üzülmek.” (TSöz. s. 49) | ***ağlak, ağlamaklık, ağlamsı, ağlanmak, ağlantı, ağlaşmak, ağlatabilmek, ağlatmak, ağlayabilmek, ağlayıcılık, ağlayış, ağlayıvermek*** (TSöz. 2019), Az.T. ***ağla-*** 1. “Ağlamak, gözyaşı akıtmak.”; 2. “Yas tutmak, matem tutmak.”; 3. “Hayatından, yaşamından, durumundan şikâyet etmek.”; 4. “Yalvarmak, yalvararak istemek.” (AzTSöz. s. 20) | ***ağlaşanlık, ağlamalı, ağlamsı(n)mağ, ağlar, ağlarcasına, ağlaşmağ, ağlatmağ, ağlayan, ağlayıcı, ağlayış*** (AzTSöz. 1994), Tr.T. ***agla-*** (a:gla-) “Ağlamak.” (TTSöz. s. 24) | ***aglak, aglamcıra-*** (TTSöz. 1995), GT. ***aala-*** “Ağlamak.” (GTSöz. s. 1) | ***aalamsa-, aalamsık, aalaşıklı, aalaş-, aalat-, aalayıcı*** (GTSöz. 1991), UT. ***ağla-*** “Ağlamak, hıçkıra hıçkıra ağlamak.” (USöz. s. 25) | ***ağla-, ağlamsın-, ağlamsıra-, ağlamsıraş-, ağlamsırat-, ağlamsırav, ağlamsıravcı, ağlaş-, ağlaştır-, ağlat-, ağlattır-, ağlav, ağlavcı, ağle-, ağleş-, ağlet-, cıla-, yığla-, yıla-, yılamcıra-, yılaş-, yılat-, yılatır-, yılav, yılavcı, yılavuğ*** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. ***yıg'la-*** 1. “Ağlamak.”; 2. “Şikâyet etmek, serzenişte bulunmak.” (ÖTTTSöz. s. 315) | ***qon yıg'la-, yıg'lamsıra-, yıg'lat-, yıg'lash-, yıg'laq, yıg'laqı, yıg'laqılık*** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. ***jıgli-*** “Ağlamak.” (YUTSöz. s. 182) | ***jıglamsıraş, jıglamsırat-, jıglamsiri-, jıglanğgu, jıglanğguluk, jıglaş, jıglaş-, jıglat-, jıglitiş, jıglivet-*** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. ***yıla-*** 1. “Ağlamak, gözyaşı dökmek.”; 2. “Ağlar gibi hıçkırıp feryat etmek.”; 3. “Yakınmak, şikâyet etmek.” (KTTSöz. s. 571) | ***ylak, yılamcıra-, yılaş-, yılat-, yılav, yılavık, yılavlı*** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. ***jıla-*** 1. “Ağlamak.”; 2. “Kederlenmek, hüzinlenmek.”; 3. “Azap, cefa çekmek.”; 4. “Özlemek, aramak.”; 5. “Vedalaşmak, ayrılmak.”; 6. “Yağmur yağmak.” (KTTSöz. s. 330) | ***jılamcıra-, jılan-, jılanğqı, jılanğqılan-, jılap-enğire-, jılap-sıqta-, jılarman, jılas-, jılasıp-sıqtas-, jılat-, jılavıq*** (KTTSöz. 2021), Kır.T. ***yla-*** “Ağlamak.” (KırTSöz. s. 1020) | ***ylaak, ylaakta-, ylaaktan-, ylaaktanış, ylaaktanıu, ylaaktaş, ylaaktat-, ylaaktatış, ylaaktatıu, ylaaktoo, yılar-ylamaksan bol-, ylakta-, ylaktaş, ylaktat-, ylaktatış, ylaktatıu, ylaktoo, ylamaksan, ylamaksan bol-, yılamcıra-, yılamcıraş, yılamcırat-, yılamcıratış, yılamcıratıu, yılamcıroo, yılap-sıktap, yılar-ylamaksan, yılaş, yılaş-, yılaşıu, yılat-, yılatış, yılatıu, yloo, yıluu*** (KırTSöz. 2023), Baş.T. ***ağla-*** “Ağlamak.” (BaşTSöz. s. 20), Kır.TT. ***ağla-*** 1. “Ağlamak.”; 2. “Birinin ölümüne ağlamak, ardından gözyaşı dökmek.” (KırTTSöz. s. 47) | ***ağlamsıra-, ağlan-, ağlaş-, ağlat-, ağlavuğ*** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. ***jıla-*** “Ağlamak, gözyaşı dökmek.” (KaraTSöz. s. 241) | ***jılamcıra-, jılan-, jılas-, jılat-*** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. ***yıla-*** “Ağlamak.” (KumTSöz. s. 395) | ***yılamcıra-, yılat-, yılav, yılavuğ*** (KumTSöz. 2011), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. ***yla-*** “Ağlamak.” (ATSöz. s. 102) | ***ylak, yılamcıra-, yılamcırak, yılamcırat-, yılaş, yılat-*** (ATSöz. 2019), Hak.T. ***ılğa-*** “Ağlamak.” (HTSöz. s. 204) | ***ılğaah, ılğaancı, ılğamcıra-, ılğamcırah, ılğamcırat-, ılğanğna-, ılğanğnos, ılğanğzıra-, ılğas, ılğas-, ılğat-*** (HTSöz. 2005).

Eski Türkçede *ığla-*, Karahanlı Türkçesinde *yığla-* şeklinde kullanılan fiil, Güneydoğu (Karluk) ve

Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde genellikle ön ses /y-/ türemesiyle kullanılır.

2.8. Yığlamsınmak: “Ağlar gibi yapmak, ağlayıcı olmak.” (ML. s. 157).

bk. **Yığlamak**

3. Kızma, Küsme ve Sinirlenme İfade Eden Filler

3.1. Buşurğanmak: “Müteessif olmak, kederlenmek; sinirlenmek.” (ML. s. 110) < *buş-* (?p) “To be irritated, annoyed” (EDPT. s. 377), *buşur-* causative form of *buş-* “To irritate, annoy (someone Accusative case)” (EDPT. s. 384), *buş-* 1. “To be irritated, be angry, act angrily.”; 2. “To take to heart.” / *puş* / *buşurğan-* “To fret.” / *buşurğan-* (DEMT. s. 97), *buşur-* “Sıkıntı vermek.” (DLT. s. 604).

Buşurğanmak, Güneydoğu (Karluk) grubu YUT. **puş-** “Sıklamak.” (YUTSöz. s. 327) | **puşur-** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **biğırda-** 1. “Fokurdamak, köpürmek.”; 2. “Öfkeyle kendi kendine konuşmak, söylenmek.”; 3. “Çene çalmak.” (KTTSöz. s. 60), Kaz.T. **biğilda-** 1. “Vızıldamak.”; 2. “Sinirlenmek, kızmak, hiddetlenmek.” (KTTSöz. s. 186), Kır.T. **bişilda-** 1. “Burnundan sık sık solumak, soluk soluğa kalmak.”; 2. “Burundan solumak.”; 3. “Fışş diye ses çıkarmak.” (KırTSöz. s. 366) | **bişildaş**, **bişildat-**, **bişildatış**, **bişildatuu**, **bişildoo** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **bişilda-** “Fısıf fısıf etmek, fısıf fısıf konuşmak.” (BaşTSöz. s. 86) | **bişildaş-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **busan-** “Efkârlanmak, elemlemek, hüznlenmek, kederlenmek, üzölmek, üzüntü duymak; endişelenmek, endişe duymak; bir şeyi merak etmek; tasa etmek, tasalanmak; gamlanmak, müteessir olmak.” (KırTTTSöz. s. 241), Kum.T. **buş-** “Merak etmek, endişelenmek, endişe etmek, endişe duymak.” (KumTSöz. s. 84), KMT. **buşuv** “Üzüntü, keder.” (KMTSöz. s. 114) | **buşuvlu** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu Hak.T. **pışur-** “Pıskırmak, burundan gürültüyle soluklanmak.” (HTSöz. s. 362).

Buşurğan- fiili, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde söz başı /b-/ sesini korur ve “Sinirlenmek; burnundan solumak; üzölmek; endişelenmek.” anlamlarında kullanılır.

3.2. Dumsaymak: “Burun sallamak; darılmak, hışım lanmak.” (ML. s. 116) < *tum* (?d-) Hapax legomenon “Cold.” (EDPT. s. 503), *tum* “Cold” (DEMT. s. 352), *tum* “Soğuk” (DLT. s. 899), *tumluglan-* “Soğuk davranmak, surat asmak.” (DLT. s. 900).

Dumsaymak, Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **tumsay-** “Bir şeyden üzöölüp, incinip, küsüp veya bir şeye öfkelenip ondan vazgeçmek, bırakmak.” (ÖTTTSöz. s. 753) | **tumtayış-**, **tumtay-**, **tumtaraqay** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **domsay-** “Somurtmak, suratını asmak.” (YUTSöz. s. 104) | **domsak**, **domsaklık**, **domsaraş-**, **domsari-**, **domsayğan**, **domsayğanlık**, **domsaytış**, **domsayt-** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kaz.T. **tomsray-** “Ses çıkarmadan, somurtarak oturmak.” (KTTSöz. s. 903) | **tomsar-**, **tomsaruwl**, **tomsray-**, **tomsrayt-**, **tomray-** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **tumuray-** “Somurtmak, surat asmak; insanlardan kaçınan ve münzevi bulunmak.” (KSöz. s. 759), Baş.T. **tumray-** “Surat asmak, sessiz kalıp kaş çatmak, somurtmak.” (BaşTSöz. s. 643), Krk.T. **tomsray-** “Öfkelenmek, kızmak; öfkesinden şişmek.” (KaraTSöz. s. 595) | **tompıy-**, **tomsray-**, **tomsrayıs-**, **tomsrayuwşı**, **tomsrayma-**, **tomsrayt-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **tompay-** 1. “Şişmek.”; 2. “Gazla, havayla dolmak.”; 3. “Kabarmak.”; 4. “Mayalanmak, ekşimek.”; 5. “Surat asmak, somurtmak, hoşnutsuzluk göstermek; incinmek, gücenmek.”; 6. “Kendini beğenmek, burnu havada olmak, kurumlanmak, burnu büyümek, burnu Kaf dağında olmak, kibirlenmek.” (KumTSöz. s. 338), KMT. **tompay-** “Düşmek, yıkılmak, devrilmek, yuvarlanmak.” (KMTSöz. s. 359) | **tompal-**,

tompalat-, tompayt-, tompulda- (KMTSöz. 2020).

Dumsay- fiili, Güneydoğu (Karluk) ve Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir. Ancak, Güneydoğu (Karluk) grubu YUT.'de /t-/ > /d-/ değişimiyle domsay- biçiminde kullanılır. Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Karaçay-Malkar Türkçesinde diğer lehçelerden farklı olarak “Düşmek, yıkılmak, devrilmek, yuvarlanmak.” anlamında tanıklandığı görülmektedir.

3.3. Kıngraymak: “Azarlamak, darılmak, mırıldanarak sızlanmak; inat etmek.” (ML. s. 126) < *kınğır* “Crooked.”, originally of the eyes in the sense of “Squinting.”, and hence “Angry (looking).”; later used more generally in such context as “Curved (sword), crooked (road).”, and the like (EDPT. s. 639), *qinğır-* 1. “Crooked.”; 2. “Squint-eyed.” (DEMT. s. 249), *kınğır* “Şaşı.” (DLT. s. 712).

Kıngraymak, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. *gınğır* “Kızgın, kötü.” (TTSöz. s. 261) | *gınğırlık*, *gınğır-* (TTSöz. 1995), UT. *hınğır-* “İnatçı, dik kafalı.” (USöz. s. 281), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. *qıng'ay-* 1. “Bir yana doğru eğik duruma gelmek.”; 2. “Gözünü şaşı yapıp bakmak.”; 3. “Doğru yoldan çıkmak, kötü yola düşmek.” (ÖTTTSöz. s. 1090) | *qıng'aytır-*, *qıng'ayuvchu*, *qıng'ır*, *qıng'ırlık*, *qıng'ırquyşuq* (ÖTTTSöz. 2023), YUT. *kınğğay-* “Eğilmek, düzlüğünü yitirmek, yana eğilmek.” (YUTSöz. s. 236) | *kınğğaytış*, *kınğğayt-*, *kınğğır*, *kınğğırık*, *kınğğır-kıyşık*, *kınğğırlaş-*, *kınğğırılık*, *kınğğırlişiş*, *kınğğıyış* (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. *kınğğıray-* “Eğilmek, ağmak.” (KTTSöz. s. 287), Kaz.T. *qınğıray-* 1. “Bir tarafına doğru eğilmek, yan yatmak.”; 2. “İnat etmek, inatlaşmak, zıtlaşmak.” (KTTSöz. s. 586) | *qınğırayıs*, *qınğırayıs-*, *qınğırılan-*, *qınğırılıq* (KTTSöz. 2021), Kır.T. *kınğıra-* 1. “Çınlamak.”; 2. “Tınlamak”; 3. “Hafif ses çıkarmak.” (KırTSöz. s. 1279) | *kınğıraş*, *kınğıroo* (KırTSöz. 2023), Baş.T. *kınğğır* “Eğik, eğimli, meyilli.” (BaşTSöz. s. 350) | *kınğğırlık*, *kınğğırt-* (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. *kınğğır* “Eğilmiş, yana yatık; çarpık, eğri, eğri büğrü, bükük, bükülü.” (KırTSöz. s. 737), Krk.T. *qınğsıla-* “Ulumak, inlemek, hafif ses çıkarmak.” (KaraTSöz. s. 341), Kum.T. *kınğır* 1. “Eğri; bükülü, bükük.”; 2. “İnatçı, direngen; söz dinlemez.” (KumTSöz. s. 260) | *qınğırayt-*, *qınğırılaştırıl-*, *qınğırılaştırıw*, *qınğırılaştır-*, *qınğırılaş-* (KumTSöz. 2011), KMT. *kınğırılan-* “Eğilmek.” (KMTSöz. s. 246) | *kınğır* (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. *kınğır-* “Çınlamak.” (ATSöz. s. 126) | *kınğır* (ATSöz. 2019), Hak.T. *hınğla-* “Mırıldanmak.” (HTSöz. s. 172).

Kıngray- fiilinin kökü *kınğır*, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T.'de /k-/ > /g-/ değişimiyle *gınğır*, UT.'de /k-/ > /h-/ değişimi ile *hınğır-*, Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinden Hak.T.'de ise /k-/ > /h-/ değişimi ile *hınğla-* şeklinde kullanılır. Güneydoğu (Karluk) ve Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde ise söz başı /k-/ sesinin korunduğu görülür. Eski Türkçede anlam genişlemesi sonucu “Kızgın; kızgın bakış.” anlamlarına gelen *kınğır*, Güneydoğu (Karluk) ve Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde “Eğik; eğimli.” temel anlamlarında da kullanılır.

4. Korkma, Çekinme ve Tedbirli Olma İfade Eden Fiiller

4.1. İşkarmak: “Hatırlamak; hesaba almak; kabul etmek.” (ML. s. 116) < *iskä-* “1. To uproot.”; “2. To tweak.” (DEMT. s. 152), *iske-* “İnce ayar yapmak.” (DLT. s. 669).

İşkarmak, Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. *iska-* 1. “Koklamak.”; 2. “Kokusu çıkmak, yayılmak.”; 3. “Sezmek.” (ÖTTTSöz. s. 303) | *iskat-*, *iskovuch* (ÖTTTSöz. 2023), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. *isne-* 1. “Koku almak.”; 2. “Bir şeyi sezmek, aslının ne olduğunu düşünmek.”; 3. “Tecrübe ederek bilmek, öğrenmek bir işi yapmayı istememek, yapmaktan geri durmak, oflayarak isteksizlik göstermek.”

(KTTSöz. s. 179-80), Kaz.T. **esker-** 1. “Dikkate almak, önemsemek, anmak.”; 2. “Saygı göstermek, değer vermek.” (KTTSöz. s. 254) | **eskert-, eskertpe, eskeriüvsiz** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **esker-** “Hatırlamak, anımsamak.” (KırTSöz. s. 938) | **eskeriş, eskeriş-, eskerişüü** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **işker-** “Önceden hissetmek, önceden fark etmek.” (BaşTSöz. s. 261) | **iskert-, iskertel-** (BaşTSöz. 2017), Krk.T. **esker-** “Hatırlamak.” (KaraTSöz. s. 143) | **eskeril-, eskert-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **esger-** 1. “Hatırlamak, anmak.”; 2. “Anmak, adını anmak, bahsetmek, sözünü etmek.” (KumTSöz. s. 123) | **esgeril-** (KumTSöz. 2011), KMT. **esger-** “Hatırlamak.” (KMTSöz. s. 167) | **esgert-, esgertüv** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **este-** 1. “Hatırlamak.”; 2. “Hissetmek.” (ATSöz. s. 93) | **estedü, estet-** (ATSöz. 2019).

İşkar- fiili, Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde kullanılmaktadır. Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde “Sezmek, hissetmek; hatırlamak.” anlamlarında tanıklanır.

5. Üzülme, Sıkıntılı Olma İfade Eden Fiiller

5.1. Çigreymek: “Uyuyamamak, uyku kaçmak, uykusuzluğa müptela olmak.” (ML. s. 114) < *çig-* ? “To tie up, fasten, knot.” (EDPT. s. 413).

Çigreymek, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. **çig-** “Düğümlemek.” (TSöz. s. 122) | **çigil-, çigiş-** (TTSöz. 1995), Güneydoğu (Karluk) grubu YUT. **çig-** “Düğümlemek, bağlamak.” (YUTSöz. s. 78) | **çigdür-, çigdürüş, çigiçlik, çigiçli-, çigik, çigiklik, çigil-, çigiş, çigişlendür-, çigişlen-, çigişleş-, çigişleştür-, çigişli-, çigiş-, çigiştür-** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **çekrey-** 1. “Şaşırma veya korkma sebebiyle gözleri büyüyüp açılmak.”; 2. “Gözü bir yere takılıp kalmak, dalmak.”; 3. “Parlamak.” (KTTSöz. s. 94) | **çelej-, çelejt-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **şegirey-** “Gözünü dikip dikkatle bakmak.” (KTTSöz. s. 1047) | **şedirey-** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **çekirey-** “Belermek.” (KırTSöz. s. 738) | **çekireyiş, çekireyüü** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **segirey-** “Şaşırma ve korkma sebebiyle gözleri büyüyüp açılmak.” (BaşTSöz. s. 505), Krk.T. **şegirey-** “Dik dik bakmak.” (KaraTSöz. s. 537), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **seksey-** 1. “Önemli, bağımsız görünüşe sahip olmak.”; 2. “Gözlerini fal taşı gibi açmak.” (ATSöz. s. 179), Hak.T. **surtay-** “Gözleri dışarı fırlamak, fal taşı gibi açılmak.” (HTSöz. s. 429) | **surtayt-** (HTSöz. 2005).

Çigrey- fiili Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinden Kaz.T., Baş.T., Krk.T.’de söz başı /ç-/ > /ş-/ değişimi nedeniyle *şegirey-* biçiminde kullanılır. Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde ise söz başı /ç-/ > /s-/ değişimi ile AT.’de *seksey-*, Hak.T.’de *surtay-* şeklinde tanıklanır. *Çigrey-* fiilinin, Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde *çig-* “Düğümlemek, bağlamak” anlamından, anlam genişlemesi sonucunda “Uyuyamamak; gözlerini fal taşı gibi açmak, gözünü dikmek.” anlamlarını kazandığı düşünülebilir.

5.2. İrikmek: “Erken kalkmak; acele etmek; kalbi sıkıntılı olmak, can sıkılmak; usanmak, bıkmak; yorulmak; nefret etmek, istikrah etmek.” (ML. s. 119) < *irik-* (? *érik-*) “Emphatic form of *i:r-*; “To be disgusted, bored.” (EDPT. s. 226), *ir-* “To mope, be weary.”, *irik-* “1. To be/become weary, annoyed; to be at a loss; 2. To be disgusted.” (DEMT. s. 150), *ir-* “Yabanileşmek.” (DLT. s. 666).

İrikmek, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. **irik-** “Nefret etmeye başlamak, tiksinnmeye başlamak.” (TTSöz. s. 382) | **irikdir-, iriz-** (TTSöz. 1995), Güneydoğu (Karluk) grubu YUT. **ériğeş-** “Münakaşa etmek, tartışmak, çekişmek.” (YUTSöz. s. 126), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kaz.T. **jeri-** 1. “(Hayvan) yavrularını

emzirmekten kaçmak.”; 2. “İğrenmek, tiksirmek.”; 3. “Bıkmak, bezmek.”; 4. “Utanmak, mahçup olmak.” (KTTTSöz. s. 305) | **jerin-** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **ceri-** 1. “Kabullenmemek, reddetmek.”; 2. “Beğenmemek, nefret etmek, görmek bile istememek, kendine yaklaştırmamak.” (KırTSöz. s. 593) | **cerik-, cerine cetkir-, ceriş, cerit-, ceritiş, ceritüü** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **irək-** 1. “Hareketsiz ve işsizlikten dolayı yorulmak, hamlamak.”; 2. “Erinmek, tembellik etmek, üşenmek.” (BaşTSöz. s. 256) | **irėkhėzle-, irėktėr-, irėn-, irėndėr-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **erik-** “Uzun süre hareketsiz olmak.” (KırTTSöz. s. 433), Kum.T. **erik-** 1. “Azmak, delilik etmek, huysuzluk etmek, huysuzlanmak, ortalığı birbirine katmak.”; 2. “Kuvvet kazanmak, güç kazanmak.” (KumTSöz. s. 122) | **erin-, eriş-** (KumTSöz. 2011), KMT. **erik-** “Sıklamak, usanmak, bıkmak.” (KMTSöz. s. 165) | **erikdir-** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **erik-** “Kederlenmek, üzölmek, canı sıkılmak.” (ATSöz. s. 91), Hak.T. **irik-** “Usanmak, bıkmak; canı sıkılmak, üzölmek.” (HTSöz. s. 223) | **irın-** (HTSöz. 2005).

İrik- fiili, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinden Kaz.T.'de ön ses /j-/ türemesiyle *jeri-*, Kır.T.'de ön ses /y-/ > /c-/ değişimiyle *ceri-* biçiminde tanıklanır. Kıpçak grubu Türk lehçelerinden Baş.T.'de *irək-* 1. “Hareketsiz ve işsizlikten dolayı yorulmak, hamlamak.”; 2. “Erinmek, tembellik etmek, üşenmek.” anlamlarıyla diğler lehçelerden ayrılmaktadır.

5.3. Munğaymak: “Mahzun, gamlı olmak, meyas olmak.” (ML. s. 133) < *bunğ* “Grief, sorrow, melancholy.”, and the like (EDPT s. 347), *bunğaqd-* intransitive denominal verb from *bunğ*; “To be distressed.” and the like (EDPT. s. 350), *munğ* 1. “Sorrow, distress.”; 2. “Need.”; 3. “Simpleton, idiot.” *munğal-* 1. “To be needy, to be in distress.”; 2. “To get enough of something.” (DEMT. s. 197/8), *munğ* “Bela, sıkıntı.”, *munğaqd-* “Sıkıntıda kalmak, bunalmak.” (DLT. s. 765).

Munğaymak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **bunal-** 1. “Soluk alması güçleşmek.”; 2. “Çok sıkılmak, çok tedirgin olmak.” (TSöz. s. 413) | **bunalım, bunalımlı, bunalımsız, bunalıvermek, bunaltabilmek, bunaltı, bunaltılmak, bunaltmak, bungun, bungunlaşmak, bungunlaştırmak, bungunluk, bunlu, bunluk** (TSöz. 2019), GT. **bunal-** “Bunalmak, dayanamamak.” (GTSöz. s. 42) | **bunalt-** (GTSöz. 1991), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **munğlan-** “Hüzünlenmek, kederlenmek, bunalmak.” (ÖTTTSöz. s. 422) | **munğla-, munğlantır-, munğlı, munğray-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **munğlan-** “Hüzünlenmek, uygulanmak, kederlenmek.” (YUTSöz. s. 279) | **munğ, munğdaş, munğdaşlık, munğdaş-, munğlan-, munğlılık, munğlunuş, munğ-zar** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **monğay-** 1. “Kaygılanmak, bunalmak, endişeye dalmak.”; 2. “Hasretle türküler yakmak.” (KTTSöz. s. 348) | **monğ, monğ-zar, monğayt-, monğçan, monğdaş, monğla-, monğlan-, monğlandır-, monğlı, monğlı zarlı, monğlılık, monğsu, monğsulan-, monğsulat-, monğsulık** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **munğay-** “Efkârlanmak, kederlenmek.” (KTTTSöz. s. 646) | **munğ, munğayğış, munğayt-, munğayıp-jabıq-, munğayıs, munğayıs-, munğdı, munğdılıq, munğdı-zarlı, munğ-zar, munğ-nala, munğsız, munğsızdıq, munğ-şer, munğşıl** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **munğay-** “Üzölmek, üzüntü duymak.” (KırTSöz. s. 1642) | **munğ, munğayınkı, munğayınkıra-, munğayınkıroo, munğayıs, munğayt-, munğaytuu, munğayuu, munğdan-, munğdant-, munğdatuu, munğdanuu, munğdaş, munğduk, munğduu, munğduuluk, munğkan-, munğkanış, munğkant-, munğkantuu, munğkura-, munğkuraş, munğkuroo, munğuu, munğzar** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **monğha-** “Ağır bir kaygı ve hasretten dolayı sıkıntıya düşmek, kederlenmek, gamlanmak.” (BaşTSöz. s. 421) | **monğhora-, monğhov, monğhovlan-, monğhovlat-, monğhovlık, monğhoz, monğhozlok, monğlan-, monğlandır-, monğlo, monğlolok, monğlo-zarlı, monğsol** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **munğlan-** “Efkârlanmak, elemlemek, hüzünlenmek, kederlenmek, üzölmek.” (KırTTSöz. s. 872) | **munğ, munğdıra-, munğlı** (KırTTSöz.

2023), Krk.T. *munğay-* “Bunalmak, dertlenmek, kaygılanmak.” (KaraTSöz. s. 404) | *munğ*, *munğayıs-*, *munğayt-*, *munğla-*, *munğlanuw*, *munğlas-*, *munğlı*, *munğlıq*, *munğsız*, *munğsızlıq*, *munğşıl*, *munğşılıq* (KaraTSöz. 2019), Kum.T. *munğay-* “Kederlenmek, mahzun olmak, efkârlanmak, üzölmek.” (KumTSöz. s. 203) | *munğ*, *munğayt-*, *munğlu* (KumTSöz. 2011), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. *munğkan-* “İstirap çekmek.” (ATSöz. s. 158) | *munğkan* (ATSöz. 2019), Hak.T. *munğnan-* “Acı çekmek, ıstırap çekmek.” (HTSöz. s. 301) | *munğ* (HTSöz. 2005).

Munğay- fiili, Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde /nğ/ sesinin etkisi sonucu söz başı /b-/ > /m-/ değişimiyle kullanılır. Fiil çağdaş Türk lehçelerinde, “Bunalmak; sıkılmak” anlamlarında tanıklanır.

5.4. Munğlanmak: “Kederlenmek; kaygılanmak.” (ML. s. 133-4)

bk. **Munğaymak**

5.5. Örtlenmek: “Yanmak, kavrulmak.” (ML. s. 135). < *örtlen-* Reflective form of *örte-*; “To blaze, burn (Intransitive); to be burnt.” (EDPT. s. 209), *ört* “Conflagration.”, *örtlen-* “To burn, be ablaze.” (DEMT. s. 222), *örtlen-* “Yanmak.” (DLT. s. 790).

Örtlenmek, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. *örtlen-* “Bir şeye üzölmek, yanmak.” (TTSöz. s. 507) | *örte-*, *örtendir-*, *örtül-*, *örtün-* (TTSöz. 1995), GT. *ört-* “Bozkır yangını.” (GTSöz. s. 189), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. *o'рта-* 1. “Sanki yakıyormuşçasına acıtmak, yakmak (acı, tuzlu ya da aşırı tatlı yiyecek).”; 2. “Dertle yakmak, zorlamak.” (ÖTTTSöz. s. 1023) | *o'rtan-*, *o'rtantır-* (ÖTTTSöz. 2023), YUT. *örtlen-* “Tutuşmak, alevlenmek, yanmak, yangın çıkarmak.” (YUTSöz. s. 307) | *örteş*, *örtigüçi*, *örti-* (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. *ürte-* 1. “Kundaklamak, bütünüyle yakmak.”; 2. “Alay etmek, utandırmak.” (KTTSöz. s. 532), Kaz.T. *örtlen-* 1. “Yanmak, tutuşmak.”; 2. “Utancından kızarıp bozarmak.”; 3. “Aşktan yanıp tutuşmak; üzölmek, kederlenmek, efkârlanmak.” (KTTSöz. s. 719) | *ört*, *örte-*, *örtel-*, *örtet*, *örtetkiz* (KTTSöz. 2021), Kır.T. *örttö-* 1. “Yakmak, yandırmak, yangın çıkarmak.”; 2. “Yakmak, yandırmak.”; 3. “Yakmak, keskin, sert, ısırıcı bir duyum vermek.” (KırTSöz. s. 1776-7) | *ört*, *ört al-*, *örttöl-*, *örttöliü*, *örttön-*, *örttönüü*, *örttöö*, *örttös*, *örttöt-*, *örttötüü* (KırTSöz. 2023), Baş.T. *ürten-* “Azap çekilmek, ıstırap çekilmek; üzölmek, üzüntü duymak.” (BaşTSöz. s. 673) | *ürte-*, *ürtel-*, *ürtelen-*, *ürtemhë-*, *ürtendër-*, *ürtëş* (BaşTSöz. 2017), Krk.T. *örte-* 1. “Yakmak, tutuşturmak, ateşe vermek.”; 2. “Canını sıkmak, acı vermek, kederlendirmek.”; 3. “Vücut ısısının artması, ateşin yükselmesi.” (KaraTSöz. s. 443) | *örtel-*, *örtlen-*, *örtendir-*, *örtet-* (KaraTSöz. 2019), Kum.T. *örtlen* “Alev.” (KumTSöz. s. 224), KMT. *örtlen* 1. “Yangın.”; 2. “Salgın.” (KMTSöz. s. 289), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. *örtö-* “Yakmak.” (ATSöz. s. 169) | *örtöl-*, *örtös-*, *örtöt-* (ATSöz. 2019), Hak.T. *örte-* “Yakmak.” (HTSöz. s. 339) | *örtel-*, *örtes-*, *örtet-* (HTSöz. 2005).

Çağdaş Türk lehçelerinin Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu lehçelerinde tanıklanan *örtlen-* fiili, “Yanmak” anlamından, anlam genişlemesi sonucu “(Bir şeye) çok üzölmek.” anlamını kazanmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde temel anlamıyla birlikte mecaz anlamlarının da kullanıldığı Türk lehçeleri görölmektedir.

5.6. Tarıkmak: “Daralmak, can sıkılmak, sıkıntılı olmak.” (ML. s. 146) < *ta:r (d-)* “Narrow, constricted, confined.” (EDPT. s. 528), *tarık-* (*d-*) intransitive denominal verb from *ta:r*; “To be constricted.” and the like (EDPT. s. 540), *tar* “Narrow, tight.” /*dar* | *taruq-* 1. “To be distressed.”; 2. “To get angry.” /*tarıq-* / *tarıq-* (DEMT. s. 318), *tār* “Herhangi bir şeyin darı, dar.” (DLT. s. 855), *taru-* “(Adam) sıkılmak,

daralmak.” (DLT. s. 859).

Tarıkmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **daral-** 1. “Dar duruma gelmek, küçülmek.”; 2. “Azalmak.”; 3. “Zayıflamak.”; 4. “Güçleşmek, zorlaşmak.”; 5. “Sıkışmak.”; 6. “Başı dara gelmek, bunalmak.” (TSöz. s. 595) | **daralabilmek, daralivermek, daraltabilmek, daraltı, daraltılmak, daraltvermek** (TSöz. 2019), Az.T. **daral-** 1. “Dar hâle gelmek, darlaşmak, genişliği azalmak.// Kısılmak, sıklaşmak, küçülmek.”; 2. “Tükenmek.”; 3. “Zor nefes alıp vermek, sıkışmak.”; 4. “Bitmek, tükenmek üzere olmak, azalmak.”; 5. “Sinirlenmek.” (AzTSöz. s. 232) | **daraltmağ, darıhdırıcı, darıhdırıcılığ, darıhdırmağ, darıhmağ, darıhsınmağ, darmacal** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **darık-** 1. “Rahatı huzuru kaçmak, huzursuz olmak, rahatsız olmak.”; 2. “Utanmak, sıkılmak, mahçup olmak.” (TTSöz. s. 135) | **daral-, darıkdır-, darıkdırıl-** (TTSöz. 1995), GT. **daral-** “Daralmak.” (GTSöz. s. 68) | **daralt-** (GTSöz. 1991), UT. **darla-** “Azarlamak, çıkışmak, haşlamak; yüzlemek; darılmak; mülahaza yapmak.” (USöz. s. 170) | **darlan-, darlaş-, darlaştır-, darlaştırt-, darlat-, darlattır-** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karlık) grubu ÖT. **torıq-** “Ruhu daralmak, sıkılmak.” (ÖTİLug. c. 5, s. 353) | **torlık** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **taray-** “Daralmak.” (YUTSöz. s. 390) | **tarayt-** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **tarık-** “Hayat şartlarının zorluğundan daralmak, sıkılmak, sefalet çekmek.” (KTTSöz. s. 449) | **tarlan-, tarsın-, tarsındır-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **tarıq-** 1. “Yoksulluk, sıkıntı, zaruret, darlık çekmek.”; 2. “Morali bozulmak, neşesi, keyfi kaçmak; darlık, yoksulluk çekmek.” (KTTSöz. s. 871) | **tarıqtır-** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **tarı-** 1. “Daralmak, dar duruma gelmek, küçülmek.”; 2. “Cimrilik etmek, cimrileşmek.”; 3. “Daralmak, güçleşmek, zorlaşmak.” (KırTSöz. s. 2045) | **tarış, tartı-, tartış, tartıuu** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **tarık-** “Hayat şartlarının zorluğundan dolayı daralmak, sıkılmak; sefalet çekmek.” (BaşTSöz. s. 582) | **tarıktır-, tarlan-, tarlık-, tarlıktır-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **tarlaş-** “Daralmak.” (KırTTSöz. s. 1222) | **tarlaşkan, tarlaş-, tarsıkkan, tarsık-** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **tarıq-** “Yokluk/sıkıntı çekmek, darlık görmek.” (KaraTSöz. s. 566) | **tarıqtır-, tarıl-, tarıl-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **tarlan-** “Üzülme, üzüntü duymak, kederlenmek, canı sıkılmak.” (KumTSöz. s. 323) | **tarlandır-, tarlanıw, tarlıqdır-, tarlıq-** (KumTSöz. 2011), KMT. **tarık-** “Şikâyet etmek, dert yanmak.” (KMTSöz. s. 341), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **tarıl-** “Daralmak, sıkışmak.” (ATSöz. s. 200) | **tarıt-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **tarıh-** “Sıkışmak, darlığa düşmek.” (HTSöz. s. 481).

Tarık- fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde söz başı /t-/ > /d-/ değişimiyle TT.'de *daral-*, Az.T.'de *daral-*, Tr.T.'de *darık-*, GT.'de *daral-*, UT.'de *darla-* şeklinde kullanılır. Fiilin Eski Türkçe *tar* sözcüğünden türediği açıktır. Fill, “Dar; genişliği az.” anlamından, anlam genişlemesi sonucunda “Daralmak, rahatsız olmak, huzursuz olmak; sıkılmak.” anlamlarını da kazanmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde temel anlamının yanı sıra mecaz anlamları da kullanılmaktadır.

6. Eğlenme, Oyalanma İfade Eden Fiiller

6.1. Aylanmak: “Dönmek, dolaşmak, gezmek; devretmek; benzetmek.” (ML. s. 108).

bk. **İglenmek**

6.2. Cırğamak: “Eğlenmek, zevk sürmek.” < *Moğ.* “Eğlenmek, mutlu olmak, sevinmek, neşelenmek; işi yolunda ve başarılı olmak; (güneş) batmak; uyumak.” (MTSöz. s. 1244)

Cırğamak, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. **yırşar-** “Kıs kıs gülmek.” (TTSöz. s. 700) | **yırşarıl-, yırşarış-, yırşart-** (TTSöz. 1995), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kır.T. **cırğa-** “Aşırı derecede mutlu,

keyifli, neşeli, sevinçli olma.” (KırTSöz. s. 620) | **cırgal, cırgalçılık, cırgalduu, cırgap-kuunap, cırgaş, cırgat-, cırgatış, cırgattır-, cırgattırış, cırgattırui, cırgatuu** (KırTSöz. 2023), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **cırğa-** “Neşelenmek, kutlamak, keyif etmek.” (ATSöz. s. 66) | **cırgal, cırgaldu** (ATSöz. 2019), Hak.T. **çırğa-** “Lezzet almak, zevk duymak, keyiflenmek.” (HTSöz. s. 95) | **çırğal, çırğallı, çırğat-** (HTSöz. 2005).

Moğolcadan alıntılanan *cırğa-* fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinden Tr.T.’de söz başı /c-/ > /y-/ değişimi ile *yırşar-* olarak kullanılır. Fiil, Güneydoğu (Karluk) grubu Türk lehçelerine tanıklanamamıştır. Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinden Kır.T.’de *cırğa-*, Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinden AT.’de *cırğa-*, Hak.T.’de *çırğa-* olarak tanıklanır. *Cırğa-*, çağdaş Türk lehçelerinde “Eğlenmek; keyifli ve neşeli olmak.” anlamlarında kullanılır.

6.3. İglenmek: “Duraklamak; oturmak, yerleşmek; vakit geçirmek, oyalanmak; eğlenmek.” (ML. s. 117) < *äglä-* “To keep busy, make wait.” | *äglän-* “To pass time.” (DEMT. s. 51).

İglenmek, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **eğlen-** 1. “Neşeli, hoşça vakit geçirmek.”; 2. “Alay etmek.”; 3. “Bir yerde durmak, beklemek, tevakkuf etmek.”; 4. “Oyalanmak.” (TSöz. s. 763) | **eğlemek, eğlence, eğlenceli, eğlencelik, eğlencesiz, eğlendirici, eğlendirmek, eğlenebilmek, eğlenilmek, eğleniş, eğlenti, eğleşmek** (TSöz. 2019), Az.T. **eylen-** 1. “Durmak, gecikmek, alıkonmak / takılıp kalmak, yerleşmek.”; 2. “Hoşça vakit geçirmek, manevi yönden rahatlatmak, ruhen dinlenmek için eğlendirici bir şeyle meşgul olmak. / oynamak, ortalığı şenlendirmek.”; 3. “Alay konusu etmek, maskara etmek, dalga geçmek, oyuncak etmek. / şaka yapmak, dalga geçmek.” (AzTSöz. s. 406) **eylence, eylenceli, eylendirici, eylendirilmek, eylendirmek** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **eglen-** “Tutmak, geciktirmek, eğlemek.” (TTSöz. s. 194) | **eglenç** (TTSöz. 1995), GT. **iiilenmek** “Eğlenme; safa sürme.” (GTSöz. s. 120) | **iiilendir-** (GTSöz. 1991), UT. **eglen-** 1. “Eğlenmek, gecikmek; vakit geçirmek, gönül eğlendirmek.”; 2. “Dönmek, arkasını çevirmek.” (USöz. s. 201) | **egle-, eğlence, eğlendir-, eğleniş, eyle-, eylen-** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **aylan-** 1. “Bir şeyin çevresinde dönmek.”; 2. “Gezmek, dolaşmak.”; 3. “İşletmek, yürütmek, dönüştürmek.”; 4. “Bir durumdan başka bir duruma geçmek, dönüşmek.”; 5. “Gelenek hâline gelmek, alışmak.” (ÖTTTSöz. s. 18) | **aylamb o'rgıl-, aylanış, aylanış-, aylanmachoq, aylanır-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **aylan-** “Dolaşmak, gezmek, dönmek, seyretmek.” (YUTSöz. s. 24) | **aylandır-** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **eylen-** 1. “Kendi eksenini etrafında dönmek.”; 2. “Daima yürüyüp hareket etmek.”; 3. “Daima bir işle meşgul olmak.”; 4. “İkinci bir tarafa dönmek.”; 5. “Uçarak daireler çizmek.”; 6. “Geri dönmek.”; 7. “Boydan boya yürüyüp dolaşmak.”; 8. “Tamamen başka hâle geçmek.”; 9. “Bir şeyin etrafında çok dolaşmak, bir konuya takılmak.” (KTTSöz. s. 118) | **eylenëp çık-, eylenëp kayt-, eylenëp karama-, eylenëp töş-, eylendër-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **aynal-** 1. “Belirli bir şeyin etrafında dönmek.”; 2. “Bir durumdan başka bir duruma geçmek.”; 3. “(Tekerlek) dönmek.”; 4. “Duraklamak, gecikmek, yolundan kalmak.”; 5. “Sevmek, okşamak, beğenmek.” (KTTTSöz. s. 41) | **aynalaqta-, aynaldır-, aynalaqta-, aynalsoqta-, aynalaqta-, aynalış-** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **aylan-** 1. “Dönmek, dolanmak.”; 2. “Gökyüzünde uçarak dolanmak.”; 3. “Dönmek, sapmak.”; 4. “Dönmek, kendi eksenini üzerinde veya başka bir şeyin dolayında hareket etmek.”; 5. “Dönmek, dolmak, süre, hesap tamamlanmak.”; 6. “Dönmek, dönüşmek.”; 7. “Dönmek, dönerek akmak, gelmek.”; 8. “Kuşatmak, kuşatmaya almak.”; 9. “Dönmek, geri gelmek, geri gitmek.”; 10. “Belli bir seviyeye ulaşmak.”; 11. “Yalvarmak.”; 12. “Karşı tarafa “kötülükleri kendine alsın.” anlamında söylenir.”; 13. “Yansıtmak, belli olmak, anlaşılacak.”; 14. “Dolaşmak, gezinmek.”; 15. “Duraklamak, kısa bir süre için durmak.”; 16. “Zamanı aşmak, geride bırakmak.” (KırTSöz. s. 203) | **aylançıktaş, aylançıktaş-, aylançıktaş, aylançıktaşuu, aylançıktoo, aylandır-, aylandırış, aylandırui, aylanış, aylanış-,**

aylanışuu, aylant-, aylantıl-, aylantılış, aylantılıuu, aylantılış, aylanuu (KırTSöz. 2023), Baş.T. **eylen-** “Eylenmek, dönmek, dönüşmek, dolanmak.” (BaşTSöz. s. 149) | **eylendër-, eylenëp-tul ğan-, eylenenş-, eylengële-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **eglen-** 1. “Eğlenmek; hoşça vakit geçirmek.”; 2. “Oyalanmak.” (KırTTSöz. s. 408) | **egvence, eglencelik, eglendir-** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **eglen-** “Gecikmek, eğlenmek.” (KaraTSöz. s. 132) | **eglendir-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **aylan-** 1. “Dönmek.”; 2. “Bir şeye dönmek, bir şey hâline gelmek, hâlini almak; olmak, dönüşmek; değişmek, bir hâlden başka bir hâle geçmek.”; 3. “Her tarafını gezmek, her tarafını dolaşmak.”; 4. “Çevrilmek; dönmek; döndürülmek; devrilmek; yıkılmak, yuvarlanmak; alabora olmak.”; 5. “Piyasada olmak, muamelede olmak.”; 6. “Sık sık görüşmek, biriyle alış verişi olmak.”; 7. “Oyalanmak, gecikmek, duralamak.” (KumTSöz. s. 53/4) | **aylandır-, aylanış, aylanış-, aylanıw** (KumTSöz. 2011), KMT. **aylan-** 1. “Gezmek, dolaşmak.”; 2. “Dönmek.”; 3. “Çevrilmek, yönelmek.”; 4. “Bakmak, nazır olmak, açılmak.”; 5. “Dönüşmek, hâlini almak.”; 6. “Çiftleşmek.” (KMTSöz. s. 90) | **aylandır-, aylanıvçu** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **aylan-** 1. “Dönmek.”; 2. “Çevresini dolaşmak, etrafını dolanmak.” (ATSöz. s. 32) | **aylandır-, aylanış-, aylat-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **aylan-** “Dönmek, çevrilmek.” (HTSöz. s. 58) | **ayla-, aylahtan-, aylahtandır-, aylahtanı-, aylandır-, aylanış, aylanış-** (HTSöz. 2005).

Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde kullanılan *eğlen-, eglen-, eylen-, iilen-* fiillerinin Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) Türk lehçelerinde kullanılan *aylan-* fiilliyle aynı anlamlara sahip olduğu görülmektedir. Bu fiiller hemen her zaman kullanılan aşına yapılardan olup günümüze kadar biçimsel bağlamda ufak değişiklik dışında anlamsal ya da köken itibarıyla bozulmamış nadir yapılardandır (Özen Eraltay & Keklik, 2019, s. 139).

7. Tiksinme, Hoşlanmama İfade Eden Fiiller

7.1. İğrenmek: “İğrenmek.” (ML. s. 118) < *yigren-* “To be disgusted, revolted (by something *Accusative case*)”; perhaps reflexive form of verb, denominal verb from *yi:g* (EDPT. s. 914), *yigrän-* “To feel disgust, detest.” / *yirgän-* / *yiyrän-* / *igrän-* / *irän-* / *ärän-* (DEMT. s. 415), *yigren-* “(Deri) diken diken olmak.” (DLT. s. 974).

İğrenmek, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **ığren-** 1. “Bir şeyi tiksindirici bulmak, istikrah etmek.”; 2. “Aşağılık, bayağı bulmak, hoşlanmamak, nefret etmek.” (TSöz. s. 1157) | **ığrenç, ığrençlik, ığrendirmek, ığrenebilmek, ığrenge, ığrengeçlik, ığrenilmek, ığreniş, ığrenti** (TSöz. 2019), Az.T. **iyren-** “Herhangi bir sebepten (tad, koku vs.) tiksirmek, ikrah etmek, nefret etmek.” (AzTSöz. s. 731) | **iyrenc, iyrençlik, iyrendirmek** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **yigren-** “Tiksinmek, iğrenmek, nefret etmek.” (TTSöz. s. 701) | **yigrenci, yigrenç, yigrençli, yigrendir-, yigrenil-, yigrentgi** (TTSöz. 1995), GT. **iirenmee** “İğrenmek” (GTSöz. s. 120) | **iirenç, iirendir-** (GTSöz. 1991), UT. **igren-** “İğrenmek, tiksirmek; hor görmek.” (USöz. s. 313) | **egren-, egrenci, egrencilik, egrenç, egrendir-, egrendirt-** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **jirken-** “Tiksinmek, iğrenmek.” (ÖTTTSöz. s. 255) | **jirkentir-, jirkenüvchen, jirkench** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **jirken-** “İğrenmek” (YUTSöz. s. 184) | **jirkenç, jirkençlik, jirkendür-, jirkendürüş, jirkinış** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **ciren-** 1. “Pislikten iğrenmek, kusacağı gelmek.”; 2. “Düşman gibi görmek, hiç sevmemek.” (KTTSöz. s. 83) | **cirençek, cirendërgëç, cirenç, cirengëç** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **jiyren-** 1. “İğrenmek, tiksirmek, ikrah etmek.”; 2. “Sevmemek, hoşnut olmamak, çekinmek.”; 3. “Bırakmak, vazgeçmek.” (KTTTSöz. s. 309) | **jiyrende-, jiyreniş, jiyrenişt** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **ciyirken-** 1. “İğrenmek, tiksirmek, midesi bulanmak.”; 2. “Beğenmemek, tasvip etmemek, nefret etmek.” (KırTSöz. s. 634) | **ciyirkenç, ciyirkendi, ciyirkendi bol-**

ciyirkenerlik, ciyirkeniç, ciyirkeniçtüü, ciyirkeniçtüülük, ciyirkeniş, ciyirkensi-, ciyirkent-, ciyirkentiş, ciyirkentüü, ciyirkenüü (KırTSöz. 2023), Kır.TT. **igren-** “İğrenmek, tiksirmek, hakir görmek.” (KırTTSöz. s. 560) | **igrenç** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **jiyren-** “Tasvip etmemek, kötü görmek, hor görmemek; iğrenmek.” (KaraTSöz. s. 246) | **jiyirken-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **cirgen-** “İğrenmek, nefret etmek; hor bakmak.” (KumTSöz. s. 93) | **cirgenç, cirgençik, cirgençilik, cirgeniwlü** (KumTSöz. 2011), KMT. **ciyirgen-** “İğrenmek.” (KMTSöz. s. 132) | **ciyirgenç, ciyirgençli, ciyirgenşli, ciyirgeşli** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **ceskin-** “İğrenmek, tiksirmek, nefret etmek.”; 2. “Hızla dönmek.” (ATSöz. s. 63) | **ceskinçek, ceskinçilü, ceskindir-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **çiksın-** “Tiksirmek, iğrenmek.” (HTSöz. s. 99) | **çiksı-, çiksıncek, çiksınıştig, çiksıt-** (HTSöz. 2005).

İğren- fiili, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde söz başı /y-/ > /ç-/ değişimi ile Ta.T.’de *ciren-*, Kır.T.’de *ciyirken-*, Kum.T.’de *cirgen-*, KMT.’de *ciyirgen-* olarak varlığını sürdürür. Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde ise AT.’de /y-/ > /ç-/ değişimi ile *ceskin-*, Hak.T.’de /y-/ > /ç-/ değişimi ile *çiksın-* şeklinde tanımlanır. Fiil çağdaş Türk lehçelerinde genellikle “Tiksirmek, iğrenmek.” anlamında kullanılır.

7.2. Yigirmek: “İğrenmek, tiksirmek, nefret etmek.” (ML. s. 154)

bk. **İğrenmek**

8. İnanma, Güvenme İfade Eden Fiiller

8.1. İşenmek: “İnanmak, güvenmek, mutmain olmak.” (ML. s. 119/20) < *işen-* “To trust, believe in, rely on (someone *Dative case*) (EDPT. s. 264), *işan-* “To trust.” (DEMT. s. 153), *işen-* “Güvenmek, itimat etmek.” (DLT. s. 670).

İşenmek, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. **işan-** “İnanmak.” (TTSöz. s. 366), UT. **işan-** “İşanmak, güvenmek, inanmak, emin olmak, itikat etmek, kani olmak.” (USöz. s. 319) | **nışan-, şandır-, şandurt** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **ishon-** 1. “İnanmak.”; 2. “Güven bildirmek.”; 3. “Ümit bağlamak, itimat etmek.” (ÖTTTSöz. s. 310) | **ishonul-, ishonqıra-, ishontirarlı, ishontr-, ishonchqıra-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **işen-** “İnanmak, güvenmek.” (YUTSöz. s. 180) | **işenç, işençe, işençi, işençlik, işençsiz, işençsizlik, işendürerlik, işendür-, işengüsiz, işenmeslik, işeşlik** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **işan-** 1. “Güvenmek, inanmak.”; 2. “Ümit etmek, güven duymak.” (KTTSöz. s. 160) | **işandır-, işanıç, işanıçlı** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **sen-** 1. “İnanmak, güvenmek, kanmak.”; 2. “(Birisinin) başarılı, faydalı işler yapacağına inanmak, beklentisi artmak.” (KTTTSöz. s. 799) | **senbestik, senbeşilik, sengensi-, sengiz-, sengisiz, sengiş, sengiştik, sendir, sendirgiş, senuvşi, senim, senimdi, senimdilik, senimsiz, senimsizden-, senimsizdik** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **işen-** 1. “İnanmak, bir şeyi doğru olarak benimsemek.”; 2. “İnanmak, güvenmek, bel bağlamak.” (KırTSöz. s. 1050) | **işenbestik, işenç, işendir-, işendiriş, işendirüü, işeniç, işeniçsiz, işenim, işenimdüü, işenimdüülük, işenimsiz, işenimsizdik, işeniş, işenüü** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **işen-** “Denemek, tecrübe etmek; algılamak, sezmek.” (BaşTSöz. s. 263), Kır.TT. **işan-** 1. “Ümit etmek, ummak, umut beslemek.”; 2. “Güvenmek, itimat etmek; inanmak; emin olmak.”; 3. “Birine, bir şeye ümit bağlamak, bel bağlamak.”; 4. “Birine güvenmek, itimat etmek.” (KırTTSöz. s. 592) | **işanç, işançlı, işançlılık, işançsız, işançsızlık, işandır-, işanıç** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **isen-** “İnanmak, itimat etmek, güvenmek.” (KaraTSöz. s. 213) | **isenbe-, isendir-, isenim, isenimli** (KaraTSöz. 2019), KMT. **işan-** “Güvenmek.” (KMTSöz. s. 195) | **işanç,**

ışandır-, ışangılı, ışangısız, ışanuv, ışanuvlu (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **ijen-** “Ummak, inanmak, güvenmek.” (ATSöz. s. 103) | **ijenbes, ijençilü, ijendir-, ijendirü, ijeniş** (ATSöz. 2019), Hak.T. **izen-** “Beklemek, ummak, güvenmek.” (HTSöz. s. 232) | **izendir-, izenıs-, izenıs, izenistig, izenmes** (HTSöz. 2005).

Çağdaş Türk lehçelerinde “İnanmak, güvenmek.” anlamlarında kullanılan *ışan-* fiili, Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde bazı ses değişiklikleriyle varlığını sürdürür. Buna göre Kaz.T.'de söz başı /ı-/ ünlüsünün düzensiz olarak düşmesiyle *sen-* olarak tanıklanır. Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinden Hak.T.'de /-s-/ > /-z-/ değişimiyle *izen-* biçiminde kullanılır.

8.2. Sığınmak: “Sıgmak; sığınmak; güvenmek.” (ML. s. 136/7) < *sığ-* literally “To fit (intransitive) into (something *dative case*), with various metaphorical meanings (EDPT. s. 804), *sığın-* reflexive form of *sığ-*; usually “To take refuge in or with (some place, someone, *dative case*); to trust, rely on (someone *dative case*).” (EDPT. s. 813), *sığ-* “To fit into something.” / *süy-* / *sığ-* | *sığın-* 1. “To take refuge, to rely on.”, 2. “To go into hiding.” / *şığın-* / *şığın-* / *sığın-* / *sığın-* / *süvün-* / *süyün-* (DEMT. s. 289), *sığ-* “Sıgmak.”, *sığın-* “(Birine veya bir yere) sığınmak.” (DLT. s. 817).

Sığınmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **sığın-** 1. “Tehlikelerden kaçarak güvenilir bir yere çekilmek.”; 2. “Korunmak amacıyla bir yere veya birine başvurmak.”; 3. “İltica etmek.”; 4. “Güvenmek, yardım istemek veya ummak.” (TSöz. s. 2090) | **sığınabilmek, sığınık, sığınılmak, sığınış, sığınvermek, sığıntı** (TSöz. 2019), Az.T. **sığ-** “Yerleşmek, bir yere girebilmek.” (AzTSöz. s. 1040) | **sığışdırılmag, sığışdırmağ, sığışmağ** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **sığın-** “Sığınmak, yardım dilemek.” (TTSöz. s. 574) , GT. **siyin-** “Sıgmak, sığışmak.” (GTSöz. s. 217) | **siyinti** (GTSöz. 1991), UT. **sığın-** “Sığınmak, saklamak.” (USöz. s. 459) | **sığıdır-, sığınç, sığındır-, sığınt-, sığış-** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **sığ'ın-** 1. “Allah’a kulluk etmek, sığınmak.”; 2. “Bir şeye, kimseye fazla değer vermek, inanmak, ona baş eğmek, diz çöküp tabi olmak.” (ÖTTTSöz. s. 605) | **sığ'ışh-, sığ'mush** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **sığın-** “Sığınmak.” (YUTSöz. s. 352) | **sığınış** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **siyin-** 1. “Sığınmak.”; 2. “Birinin evine yerleşmek, saklanmak.” (KTTSöz. s. 409) | **siyinç, siyışma-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **siyin-** 1. “Allah’a sığınmak, ibadet etmek, kulluk etmek.”; 2. “Pir saymak, onun yolunda yürümek.” (KTTSöz. s. 836) | **siyinuvsı** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **siyin-** 1. “Tapmak, ilah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını göstermek.”; 2. “Tapmak, tutku ile sevmek, bağlanmak.”; 3. “Tapmak, birine çok değer vermek.”; 4. “Ayin yapmak, dinî tören, ritüel yapmak.” (KırTSöz. s. 1895) | **siyint-, siyint kıl-, siyintta-, siyintuu, siyinnuu** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **hiyin-** 1. “Sığınmak.”; 2. “Yardım bekleyerek yakınmak, sızlanmak.” (BaşTSöz. s. 204) | **hiyindir-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **sığın-** 1. “Sığınak bulmak, barınak bulmak, sığınmak; yerleşmek.”; 2. “Birinin etkisi altına girmek.”; 3. “(Allah’a) sığınmak, (Allah’a) inanmak.” (KırTTTSöz. s. 1098/9), Krk.T. **siyin-** “Sığınmak, iltica etmek.” (KaraTSöz. s. 506) | **siyıs-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **siyin-** “Sığınmak, barınmak.” (KumTSöz. s. 295) | **siyındır-, siyinnuw, siyışdır-, siyış-** (KumTSöz. 2011), KMT. **siyin-** 1. “Sıgmak.”; 2. “Uyuşmak, dinlemek, itaat etmek, boyun eğmek.” (KMTSöz. s. 312) | **siyındır-, siyinnış-, siyinnuv** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **sığın-** (Sık-’ın dönüşlü şekli) sıkışmak, kendini sıkışmış hissetmek, utanmak.” (ATSöz. s. 181) | **sığış-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **sih-** “Sıgmak, almak.” (HTSöz. s. 422).

Sığ- kökünden türeyen *sığın-* fiili çağdaş Türk lehçelerinde “Sığınmak; yerleşmek; güvenilir bir yere yerleşmek; inanmak; (Allah’a) teslim olmak.” anlamlarında kullanılır. Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde görülen /-g-/ > /-y-/ değişimi ile Ta.T.'de *siyin-*, Kaz.T.'de *siyin-*, Kır.T.'de *siyin-*, Krk.T.'de *siyin-*, Kum.T.'de *siyin-*, KMT.'de *siyin-* olarak kullanılır. Ancak, Baş.T.'de söz başı /s-/ > /h-/

değişimiyle *hıyn-* biçiminde tanıklanır.

8.3. Sögedemek: “Tapınmak; hürmet göstermek.” (ML. s. 143). < *sök-* İntransitive with indirect object in *Dative case* ; “To kneel down.” (EDPT. s. 819), *sögüd-* “Çökmek, diz çökmek.” (MTSöz. s. 876).

Sögedemek, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Baş.T. **sük-** 1. “Çökmek, diz çökmek.”; 2. “Yıkılmak.”; 3. “Gerilemek.” (BaşTSöz. s. 543) | **sükël-, sükey-, sükeyeş-, sükeyle-, sükeyt-, süktër-** (BaşTSöz. 2017), Kuzeydoğu (Altay) grubu Hak.T. **sök-** “Çökmek, çöküp oturmak.” (HTSöz1. s. 461).

Eski Türkçede *sök-/sük-* fiili “Çökmek, diz çökmek.” anlamıyla birlikte bir saygı ifadesi olarak “Tapınmak; hürmet göstermek.” anlamıyla da kullanılmıştır. Ancak çağdaş Türk lehçelerinde Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Baş.T.’de *sük-* 1. “Çökmek, diz çökmek.”; 2. “Yıkılmak.”; 3. “Gerilemek.”, Kuzeydoğu (Altay) grubu Hak.T. *sök-* “Çökmek, çöküp oturmak.” biçiminde temel anlamıyla tanıklanır.

9. İsteme, Arzu Etme ve Kıskanma İfade Eden Fiiller

9.1. Kımsanmak: “İmrenmek, çok arzu etmek.” (ML. s. 124/5) < *kın-* “To long for (something).” and the like (EDPT. s. 632), *qîn-* 1. “To long for.”; 2. “To be covetous.” (DEMT. s. 249).

Kımsanmak, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu KMT. **kımtımla-** “Arzu etmek, istemek, ima etmek.” (KMTSöz. s. 245) | **kımtım** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu Hak.T. **hun-** 1. “Sevmek, gönlünü kaptırmak, âşık olmak.”; 2. “İstemek, arzulamak.” (HTSöz. s. 171/2) | **hınaçı, hunçathan, hındır-, hunğan, hunıs-, hunıstır-** (HTSöz. 2005).

Kımsan- fiili “Aşık olmak; istemek, arzulamak” anlamıyla Kuzeydoğu (Altay) grubu Hak.T.’de /k-/ > /h-/ değişimi sonucu *hun-* biçiminde varlığını sürdürür.

9.2. Kırganmak: “Kıskanmak.” (ML. s. 127-8) < *kısığ* deverbil noun from *kıs-*; “Constriction, confinement.”, and the like (EDPT. s. 666), *kısğan-* abbreviated reflexive denominal verb from *kısığ*; “To be mean, grasping.”, and the like (EDPT. s. 667), *qisğan-* 1. “To be stingy, mean.”; 2. To be jealous, to envy.” | *qizğan-* (DEMT. s. 251), *kısgan-* “(Harcamay) kısmak.” (DLT. s. 715).

Kızğanmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **kıskan-** 1. “Kıskanmak.”; 2. “Hasetlenmek, haset etmek.”; 3. “Esirgemek, çok görmek.”; 4. “Bir şeye, en küçük saygısızlık gösterilmesine bile dayanamamak.”; 5. “Yerinde olmayı istemek, imrenmek.” (TSöz. s. 1424/5) | **kıskanabilmek, kıskanç, kıskançlık, kıskandırabilmek, kıskandırmak, kıskanılmak** (TSöz. 2019), Az.T. **ğısğan-** 1. “Kıskanmak. / şüphelenmek, çekinmek.”; 2. “Gıpta etmek, içi kabul etmemek, çekememek.”; 3. “Hasislik etmek, esirgemek, açgözlük etmek.” (AzTSöz. s. 518) | **ğısğanan, ğısğanc, ğısğanchığ, ğısğandırılmağ, ğısğandırmağ, ğısğanış** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **ğısgan-** “Kıskanmak.” (TTSöz. s. 265) | **ğısganç, ğısgançlık, ğısganış** (TTSöz. 1995), GT. **kıskan-** 1. “Kıskanmak.”; 2. “Cimrilik etmek.” (GTSöz. s. 148) | **kıskanç, kıskançlık, kıskandır-, kıskandırt-, kıskanıl-** (GTSöz. 1991) , UT. **hızğanç** “Tamahkâr; açgözlü; cimri, pinti.” (USöz. s. 288), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **qızg'an-** 1. “Esirgemek, çok görmek.”; 2. “Acımak.”; 3. “Boşa gitmesini istememek.”; 4. “Kıskanmak.” (ÖTTTSöz. s. 1082) | **qızg'anış-, qızg'anch, qızg'anchıq, qızg'anchoq** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **kızğan-** 1. “Kıskanmak, gıpta etmek, haset etmek.”; 2. “Acımak.” (YUTSöz. s. 240) | **kızganç, kızgançuk, kızgançukluk** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **kızğan-** 1. “Merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek.”; 2. “Kıskanmak.”; 3. “Saklamak, vermeye çekinmek, sarf etmemek.” (KTTSöz. s. 293) | **kızğandır-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **qızğan-** 1. “Kıskanmak, günölemek, haset etmek.”; 2. “Esirgemek,

kiyamamak.” (KTTTSöz. s. 577) | **qızğanğandıq, qızğandır-, qızğanuvşılıq, qızğansağ, qızğansaqtan-, qızğansaqtav, qızğansaqtıq, qızğaniş, qızğamıştıq** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **kızgan-** 1. “Kıskanmak, esirgemek, çok görmek.”; 2. “Kıskanmak.”; 3. “Esirgemek, korumak.” (KırTSöz. s. 1307) | **kızgançaak, kızganiç, kızganiçtuu, kızganiş, kızgant-, kızgantış, kızgantuu, kızganuu** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **kızğan-** 1. “Kıskanmak.”; 2. “Acımak, üzölmek, merhamet etmek, şefkat etmek.” (BaşTSöz. s. 365) | **kızğandır-, kızğaniş, kızğanişli, kızğanişik** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **kızğan-** 1. “Kederlenmek, elemlemek, mahzun olmak, efkârlanmak, üzölmek, içi sızlamak.”; 2. “Kıskanmak.” (KırTTSöz. s. 748) | **kızğanç, kızğançlık** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **qızğan-** “Kıskanmak.” (KaraTSöz. s. 348) | **qızğaniş-, qızğaniş, qızğansağ, qızğansağlaw, qızğansağlıq** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **qızğan-** 1. “Acımak.”; 2. “(Hâline) acımak, merhamete gelmek.”; 3. “Ağgözlük etmek, tamahkârlık etmek; cimrilik etmek.” (KumTSöz. s. 265) | **qızğanç, qızğançlıq, qızğanuv, qızğançlıq, qızğanmaqlıq** (KumTSöz. 2011), KMT. **kızğan-** “Cimrilik etmek.” (KMTSöz. s. 249) | **kızğanç, kızğançlan-, kızğançlık** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğru (Altay) grubu AT. **kıskan-** “Kıskanmak.” (ATSöz. s. 127) | **kıskançak** (ATSöz. 2019).

Kızğan- fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde söz başı /k-/ > /g-/ değışimiyle Az.T.'de *ğısğan-*, Tr.T.'de *ğısgan-* biçiminde kullanılır. UT.'de ise söz başı /k-/ > /h/ değışimiyle *ğızğanç* olarak varlığını sürdürür. Ayrıca sözcük, Güneydoğru (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğru (Altay) grubu Türk lehçelerinde söz içi /-k-/ > /-g-/ değışimiyle *kısgan-* şeklinde kullanılır. Fiil, Eski Türkçeden çağdaş Türk lehçelerine “Kıskanmak, çekememek.” anlamıyla tanıklanır.

9.3. Körüksemek: “Candan istemek, arzu etmek, görmek istemek.” (ML. s. 130/1) < *kör-* (g) basically “To see (something *Accusative case*).”, with several extended meanings like “To experience (something *Accusative case*); to look to, that is obey (someone *Dative case*); to see to it that (you do something, gerund in -u:/-ü:)” (EDPT. s. 736), *körügse-* desiderative denominal verb from *körüg*; (EDPT. s. 744), *kör-* 1. “To see, see after, to consider.”; 2. “To experience.”; 3. “To look, watch.” (DEMT. s. 176/7), *kör-* “Görmek, bakmak.” (DLT. s. 739), *körügse-* “Buluşmak istemek, görmek istemek.” / *körüse-* (DLT. s. 741).

Körüksemek, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **göresi-** “Göreceğı gelmek, görmek isteğı duymak, özlemek.” (TSöz. s. 967), Az.T. **görük-** “Görünme.” (AzTSöz. s. 550), Tr.T. **gör-** 1. “Görmek.”; 2. “Görmek, anlamak, bilincine varmak.”; 3. Saymak, farzetmek.”; 4. “Birini görmek, biriyle karşılaşmak.”; 5. “Adlarla birleşik eylem oluşturur.”; 6. “Ulaş eki -ıp/-ip/-up/-üp'le beraber esas eylem anlamı kazanır.” (TTSöz. s. 293) | **gördür-, göröl-, görün-, görüş-, görüşdür-** (TTSöz. 1995), GT. **gör-** 1. “Görmek.”; 2. “Bir şeye maruz kalmak.”; 3. “İyilik görmek.”; 4. “Başkasını çok görmek, kıskanmak.” (GTSöz. s. 106) | **gördür-, göröl-, görün-** (GTSöz. 1991), UT. **gör-** 1. “Görmek, tadına bakmak.”; 2. “Yardımcı fiil (tamamlanmış eylemi ifade ediyor).” (USöz. s. 232) | **görset-, görüm, görün-, görüş-, görüş** (USöz. 2019), Güneydoğru (Karluk) grubu ÖT. **kör-** 1. “Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek.”; 2. “Anlamak, kavramak, sezmek.”; 3. “Bir şey hakkında bir yargıya varmak, değıerlendirmek.”; 4. “Rastlamak, karşılaşmak.”; 5. “Ziyaret etmek, hâl hatır sormak.”; 6. “Belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak.”; 7. “Bir şeye erişmek, yapmak, etmek.”; 8. “..... diye bilmek, diye düşünmek.”; 9. “Sebep göstermek.”; 10. “Seyretmek.”; 11. “Tecrübe etmek, sınamak.”; 12. “Dikkat çekmek için kullanılır.”; 13. “-i saymak, herhangi bir şey gibi görünmek.”; 14. “Yardımcı fiil görevinde.” (ÖTTTSöz. s. 369-70) | **köril-, körin-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **kör-** “Görmek.” (YUTSöz. s. 207) | **körel-, körün-** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **kür-** 1. “Görmek, bakmak.”; 2. “Anlamak, sezmek.”; 3. “Bir şeye maruz kalmak, baştan geçirmek, eziyet çekmek.”; 4. “Bir maksada erişmek.”; 5. “Bir şeye sahip olup ondan faydalanmak.”; 6. “Sanmak, kabul etmek.” (KTTSöz. s. 242) | **küre alma-, kür de tor,**

küre torıp, kürmegennë kür-, kürmiy kal-, küremsözlen-, kürën-, kürëş- (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **kör-** 1. “Görmek.”; 2. “Buluşmak, görüşmek, karşılaşmak.”; 3. “Başından geçmek, karşılaşmak.”; 4. “Kınamak, suçlamak.”; 5. “Saymak, ... içinde değerlendirmek, tanımak; eziyet çekmek, çok zorlanmak; kıskanmak, görememek, haset etmek; aleni, açık; gece boyu uyumamak, göz kırpmamak.” (KTTSöz. s. 419) | **körgişte-, körüv, körin-** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **kör-** 1. “Görmek, göz yardımıyla bir şeyi algılamak, seçmek.”; 2. “Görmek, yaşamak.”; 3. “Görmek, rastlamak, karşılamak.”; 4. “Geçirmek, herhangi bir durumu yaşamış olmak.”; 5. “Görmek, almak.”; 6. “Bakmak, yoklamak, incelemek, denemek.”; 7. “Görmek, etmek, yapmak, saymak.”; 8. “Birini bir şeyden sorumlu tutmak.”; 9. “Sahip olmak; olmak.”; 10. “Bak hele, ne demeli anlamında birinin yaptıklarını veya hareketini beğenmeyerek küçük düşürmek veya azarlamak için söylenir.”; 11. “Asıl fiil + zarf-fiil kör şeklinde gelerek rica, dilek bildirir.”; 12. “Bulmak, herhangi bir görüşe, bir yargıya varmak.”; 13. “Bakmak, incelemek.”; 14. “Görmek, tanık olmak, şahit olmak.”; 15. “Seyretmek, izlemek.”; 16. “Görmek, anlamak, sezme, fark etmek.”; 17. “Görmek, gezmek.”; 18. “Görmek, ziyaret etmek.”; 19. “Bakmak, hastayı muayene etmek.” (KırTSöz. s. 1422) | **körül-, körülüş, körülüü, körün-, körünt-, körüntüş, körünüş, körünüş-, körünüşüü, körünüü** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **kür-** 1. “Görmek, bakmak.”; 2. “Anlamak, sezme.”; 3. “Bir şeye maruz kalmak, baştan geçirmek, eziyet çekmek.”; 4. “Bir maksada erişmek.”; 5. “Bir şeye sahip olup ondan faydalanmak.”; 6. “Sanmak, kabul etmek.” (BaşTSöz. s. 310) | **kürël-, kürën-, kürëngële-, kürëş-, kürëştër-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **kör-** 1. “Görmek.”; 2. “Addetmek, kabul etmek, saymak, yerine koymak, benimsemek.”; 3. “Görmek, çekmek.” (KırTTSöz. s. 672) | **körül-, körün-, körüş-** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **kör-** 1. “Bakmak, görmek.”; 2. “Karşılaşmak, rast gelmek.”; 3. “Herhangi bir şeyi bilmek.” (KaraTSöz. s. 284) | **körin-, köris-, köristir-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **gör-** 1. “Görmek; seyretmek.”; 2. “Saymak, hesaba katmak, itibara almak; yazmak; kaydetmek; farz etmek, tahin etmek, zannetmek.”; 3. “Görüp geçirmek; duymak, çekmek.”; 4. “a) Kendi işini görmek, b) Başkasının işine karışmamak.” (KumTSöz. s. 141) | **görül-, görün-, görüş-, görüşdür-** (KumTSöz. 2011), KMT. **kör-** “Görmek.” (KMTSöz. s. 218) | **körün-, körüş-** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **kör-** 1. “Bakmak, görmek, dikkatle bakmak.”; 2. “Bakmak, ilgilenmek, göz kulak olmak.”; 3. “Denemek, yaşamak, tecrübe etmek.”; 4. “Birini kabul etmek, saymak.”; 5. “(Yardımcı fiil).” (ATSöz. s. 140) | **kördir-, körün-, köründir-, körüş-, köriştir-** (ATSöz. 2019), Hak.T. **kör-** 1. “Görmek.”; 2. “Bakmak.”; 3. “Bakmak, göz kulak olmak.”; 4. “Görüp geçirmek, yaşamak.”; 5. “Çocuk doğurmak, çocuk sahibi olmak.”; 6. “Deneme ifade eden yardımcı fiil olarak kullanılır.” (HTSöz. s. 267) | **kördir-, körin-, körinüs-, köris-, köristir-** (HTSöz. 2005).

Kör- fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde söz başı /k-/ > /g-/ değişimiyle *gör-* biçiminde varlığını sürdürür. *Körükse-* fiilinde yer alan +sA- yapım eki, kelimeye istek, arzu bildiren bir anlam katmaktadır.

9.4. Nikemek: “Takip etmek, peşine düşmek, kovalamak; istemek, yalvarmak, rica etmek, taciz etmek.” (ML. s. 134). < Moğ. neke- “Hak talep etmek, istemek, ısrarla istemek; zorlamak, zorla almak; yakalamak için peşine düşmek; aramak, araştırmak.” (MTSöz. s. 698/9).

Nikemek, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Baş.T. **nikeş-** “*İsrar etmek, inat etmek, sebat etmek.*” (BaşTSöz. s. 442) | **nike-nike-** “*Tekrar tekrar söylemek; üstüne basa basa söylemek; ısrarla söylemek.*” (BaşTSöz. 2017), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **neke-** 1. “Ödetmek, istemek.”; 2. “İzlemek, takip etmek.” (ATSöz. s. 159) | **nekeş-** (ATSöz. 2019).

Moğolcadan alıntılanan *nike-* fiili “İsrar etmek, inat etmek; izlemek, takip etmek.” anlamlarıyla Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Baş.T.’de ve Kuzeydoğu (Altay) grubu AT.’de kullanılmaktadır.

9.5. Yalınmak: “Yalvarmak; yaltaklanmak.” (ML. s. 153). < *yahn-* “To plead.” and the like; Survives as *yahn-* “To plead, implore.”, occasionally “To flatter.” (EDPT. s. 931), *yahn-* 1. “To plead, implore.”; 2. “To flatter.”; 3. “To lick friendlily.” (DEMT. s. 390).

Yalınmak, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. **yahn-** “Dalkavukluk etmek, pohpohlamak.” (TTSöz. s. 673) | **yahncañg**, **yahncañglik** (TTSöz. 1995), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **yahn-** “Rica etmek, sığınmak, yalvarmak.” (ÖTTTSöz. s. 991) | **yahntr-**, **yahnchoq**, **yahnchoqlık** (ÖTTTSöz. 2023), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **yahn-** 1. “Rica etmek.”; 2. “Yalvarmak, yakarmak.” (KTTSöz. s. 551) | **yahındr-**, **yahnıç**, **yahnıçh**, **yahnıh** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **jahn-** “Yalvarmak, yakarmak.” (KTTSöz. s. 274) | **jahındr-**, **jahnıp-jalbarın-**, **jahnıp-jalpay-**, **jahnış** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **caln-** 1. “Yalvarmak, yakarmak.”; 2. “Yalvarmak, gönülden istemek, arzu etmek.” (KırTSöz. s. 507) | **calındr-**, **calındırış**, **calındıruu**, **calnış**, **calnt-**, **calntış**, **calntuu**, **calnuu** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **yahn-** 1. “Rica etmek.”; 2. “Yalvarmak, yakarmak.” (BaşTSöz. s. 689) | **yahındr-**, **yahnıms** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **yahn-** “Yalvarmak.” (KırTTSöz. s. 1415), Krk.T. **jahn-** “Yalvarmak, yakarmak, istemek.” (KaraTSöz. s. 223) **jahındr-**, **jahnış** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **yahn-** 1. “Birine yılmışmak, yaranmak; dalkavukluk etmek, yaltaklık etmek.”; 2. “Birinin karşısında eğilmek.” (KumTSöz. s. 379) | **yahnıç**, **yahnıçh**, **yahnıw**, **yahnılan-** (KumTSöz. 2011), KMT. **caln-** “Yalvarmak.” (KMTSöz. s. 119) | **calnıçak**, **calnıç** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **caln-** 1. “İtaat etmek, boyun eğmek.”; 2. “Yalvarmak.” (ATSöz. s. 54) | **calındr-** (ATSöz. 2019).

Yahn- fiili Eski Türkçeden çağdaş Türk lehçelerine “Yalvarmak, yakarmak; yaltaklanmak” anlamlarıyla Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinden Kır.T’de ve KMT’de de söz başı /y-/ > /c-/ değişimiyle *caln-* biçiminde kullanılır. Kuzeydoğu (Altay) grubu AT.’de de bu durum geçerlidir.

10. Acı, Elem İfade Eden Fiiller

10.1. Kınamak: “İşkence yapmak, tedip etmek, tefdi etmek, acı ve elem vermek.” (ML. s. 125/6) < *kı:n* (*kı:nġ*) “Punishment, torture.”, and the like; the variations in spelling point clearly to an original form *kı:nġ* (EDPT. s. 631), *qin* “Torment, punishment.” / *qiyin* (DEMT. s. 248), *kına-* “İşkence etmek, cezalandırmak.” (DLT. s. 712).

Kınamak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **kına-** “Yapılan bir işin kötü olduğunu belirtir bir biçimde söz söylemek, ayıplamak, takbih etmek.” (TSöz. s. 1411), Az.T. **ġına-** “Suçlamak, ayıplamak, tel’in etmek.” (AzTSöz. s. 511) | **ġınaġ**, **ġınanmaġ** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **ġına-** 1. “Sitem etmek, zorluk çektirmek.”; 2. “Azarlamak, canını yakmak, ıstırap çektirmek.” (TTSöz. s. 260) | **ġınan-**, **ġınancañg**, **ġınanç**, **ġınançh**, **ġınançhık**, **ġınandır-**, **ġınandırıcı**, **ġınanış-**, **ġınat-** (TTSöz. 1995), UT. **hıyna-** “Eziyet/işkence etmek.” (USöz. s. 287) | **hıynal-**, **hıynaldır-**, **hıynaldırt-**, **hıynalı**, **hıynaş-**, **hıynaştır-**, **hıynat-**, **hıynattır-**, **hıynattırt-**, **hıynav**, **hıynavcı** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **qıyna-** 1. “Zahmet ve sıkıntı vermek, canını yakmak.”; 2. “Herhangi bir şeye muhtaç etmek.”; 3. “Mahsus usul, aletlerle eziyet etmek, canını yakmak.” (ÖTTTSöz. s. 1084) | **qıynalısh-**, **qıynal-**, **qıyna-**, **qıynat-**, **qıynattır-**, **qıynash**, **qıynash-**, **qıynov**, **qıynoq**, **qıynoq-qıstoq** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **kiyni-** “Eziyet etmek, azap vermek, işkence etmek.” (YUTSöz. s. 239) | **kiynak**, **kiynalġu**, **kiñal-**, **kiynaş**, **kiynaş-**, **kiynavet-**, **kiynavétiş**, **kiynıñıñ** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **kıyna-** 1. “Dövmek.”; 2. “İşkence etmek, herhangi bir şeyle hayvan dövmek.”; 3. “Savaşta galip gelmek.”; 4. “Eğitmek.” (KTTSöz. s. 292) | **kıynal-**, **kıynaş-** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **qıyna-** 1. “Zorlamak, eziyet etmek, zorluk çektirmek.”; 2. “Yormak.” (KTTSöz. s. 517) | **qıynal-**, **qıynalġansı-**, **qıynaldır-**, **qıynavşı** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **qıyna-** 1. “Birine fiziksel güç

kullanarak işkence, eziyet etmek.”; 2. “Üzmek, üzüntü vermek.”; 3. “Rahat bırakmamak, tedirgin etmek.”; 4. “Zorlamak, mecbur etmek, güç kullanmak.”; 5. “Uğraştırmak, bir iş üzerinde sürekli çalıştırmak.” (KırTSöz. s. 1303) | **kıynal-, kıynalış, kıynalt-, kıynaltış, kıynaltuu, kıynaluu, kıynaş, kıynoo** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **kıyna-** “Eziyet ve sıkıntı ile sarsılmak; zor kullanmak, zorbalık etmek, zulmetmek.” (BaşTSöz. s. 364) | **kıynal-, kıynaldır-, kıynat-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **kıyna-** “Eziyet çektirmek, ıstırap vermek, azap vermek, işkence etmek.” (KırTTSöz. s. 746) | **kıynal-** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **qıyna-** “Azap çekmek, acı çekmek.” (KaraTSöz. s. 347) | **qıynal-, qıynalış-, qıynalışı** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **qıyna-** 1. “Canını sıkmak; rahat vermemek, rahatsız etmek.”; 2. “İşkence etmek, eziyet etmek, azap vermek.”; 3. “Güç veya zor bir duruma sokmak, müşkül durumda bırakmak.” (KumTSöz. s. 264) | **qıynal-, qıyna-, qıynat-, qıynaw** (KumTSöz. 2011), KMT. **kıyna-** “Zahmet çektirmek.” (KMTSöz. s. 248) | **kıynal-** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **kıyna-** “İstirap vermek, işkence etmek.” (ATSöz. s. 129) | **kıynal-, kıynat-** (ATSöz. 2019).

Kına- fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde TT.’de korunmasına rağmen Az.T.’de ve Tr.T.’de /k-/ > /g-/ değişimiyle *gına-*, UT.’de /k-/ > /h-/ değişimiyle *hıyna-* biçiminde tanıklanır. Eski Türkçe *kı:nġ* “Ceza, işkence” sözcüğünden türeyen *kına-* fiili çağdaş Türk lehçelerinde de “Eziyet etmek; üzme, üzüntü vermek; zorlamak.” anlamlarında kullanılır.

11. Heyecanlanma, Sevinç Duyma İfade Eden Fiiller

11.1. Kozğalmak: “Hareket etmek, kıvıldamak; heyecanlanmak; yerinden kalkmak, ayaklanmak.” (ML. s. 128/9) < *qozğal-* “To set in motion.” | *qozğalış-* “To rummage.” | *qozğar-* “To turn about.” (DEMT. s. 261).

Kozğalmak, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. **gozgal-** 1. “Kıvıldanmak, yerinden oynamak.”; 2. “Değnilmek, temas edilmek; heyecanlanmak, sinirlenmek.” (TTSöz. s. 289) | **gozgalanġ, gozgan-, gozganış-, gozgaş-, gozgaşdır-, gozgat-** (TTSöz. 1995), UT. **hozğal-** “Hareket etmek, yerinden kalkmak, kıvıldamak.” (USöz. s. 296) | **hozğala-, hozğalan-, hozğalaş-, hozğalaştır-, hozğalat-, hozğalattır-, hozğalt-, hozğav** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **qo'zg'al-** 1. “Tekrarlanmak, yinelenmek.”; 2. “Oluşturmak, meydana getirmek.”; 3. “Yenilenmek, aklına getirilmek.”; 4. “Ortaya atılmak, başlanmak, kurcalanmak.”; 5. “Yerinden kalkmak ya da biraz ileri oturulmak.”; 6. “Bulunduğu yerden kıvıldanmak, hareket edilmek.”; 7. “Durduğu yerde sallanmak, kıpırdamak.”; 8. “Başlamak, yükselmek, hareket etmek.”; 9. “Herhangi biri, sistem vb. karşı harekete geçmek, isyan etmek.”; 10. “Herhangi bir hareket veya etkiye cevaben harekete geçmek.” (ÖTTTSöz. s. 1141) | **qo'zg'alısh-, qo'zg'altr-, qo'zg'aluvchan, qo'zg'a-, qo'zg'atıl-, qo'zg'at-, qo'zg'avchı** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **kozğal-** 1. “Hareketlenmek, kıvıldamak.”; 2. “Ayaklanmak, isyan etmek.” (YUTSöz. s. 246) | **kozğalmas, kozğalmaslık, kozğalış, kozğat-, kozği-, kozğulanġ, kozğulanġçi, kozğulanġçilik, kozğuluş, kozğutuş** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **kuzğal-** 1. “Silkinip kalkmak, hareketlenmek, davranmak.”; 2. “Ayağa kalkmak.”; 3. “Bir yere yönelmek.”; 4. “Başkaldırmak, isyan etmek.”; 5. “Uykudan kalkmak.”; 6. “Hissetmek.”; 7. “Güçlenmeye başlamak.” (KTTSöz. s. 310) | **kuzğalış, kuzğalış-, kuzğat-, kuzğatlık** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **qozğal-** “Kıpırdamak, kıvıldamak, ağırbaşlı, sakin olmak.” (KTTSöz. s. 525) | **qozğalaq, qozğalaqta-, qozğalış, qozğav** (KTTSöz. 2021), Kır.T. **kozgol-** 1. “Kıpırdamak, kıvıldamak.”; 2. “Harlatmak, ateşi kuvvetlendirmek.”; 3. “Hareketlendirmek, hareket geçirmek.”; 4. “Dürtmek, elle hafifçe itmek.”; 5. “Hareket ettirmek, çalıştırmak.”; 6. “Bahsetmek, söz etmek.”; 7. “Söylemek, bildiğini sözle anlatmak.”; 8. “Soruşturma başlatmak.”; 9. “Heyecanlandırmak, coşturmak.”; 10. “Yeniden ortaya çıkmak, depreşmek.”; 11. “Nüks etmek, hastalık yeniden ortaya çıkmak, depreşmek.”; 12. “Kaldırmak,

uyandırmak.” (KırTSöz. s. 1390) | **kozgo-**, **kozgolo-**, **kozgoloo**, **kozgolot-**, **kozgolotuş**, **kozgolotuu**, **kozgolt-**, **kozgoltuş**, **kozgoltuu**, **kozgoluş**, **kozgoluu**, **kozgoo**, **kozgoş-**, **kozgoş**, **kozgoşuş**, **kozgoşuu**, **kozgot-**, **kozgotuş**, **kozgotuu** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **közğal-** “Kimıldamak, kıpırdamak, oynamak, hareketlenmek.” (BaşTSöz. s. 389) | **közğä-**, **közğalış-**, **közğält-**, **közğät-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **közğal-** 1. “Heyecanlanmak; sinirlenmek; endişelenmek; tasalanmak.”; 2. “Kızmak, öfkelenmek, sinirlenmek.” (KırTTSöz. s. 760) | **közğaluvlık**, **közğä-** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **qozğä-** 1. “Hareket ettirmek, kimıldatmak.”; 2. “Meseleyi ortaya koymak, dile getirmek.” (KaraTSöz. s. 356) | **qozğal-** “qozğä- fiilinin dönüşlü şekli; hareket etmek, hareketlenmek, kimıldamak.”, **qozğalal-**, **qozğalangla-**, **qozğaldır-**, **qozğält-**, **qozğälttir-**, **qozğastır-**, **qozğattır-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **xozğal-** 1. “Birinin tarafını tutmak; kalkmak; çıkmak.”; 2. “Gözden geçirilmek, öne sürülmek, gündeme getirilmek.”; 3. “Yerinden oynamak, kimıldamak, yerini değiştirmek, başka yere geçmek.” (KumTSöz. s. 375) | **xozğalış**, **xozğalışuv**, **xozğält-**, **xozğä-**, **xozğätuv** (KumTSöz. 2011), KMT. **közğal-** “Ayaklanmak, karışmak, uyarılmak, endişelenmek, heyecanlanmak.” (KMTSöz. s. 255) | **közğä-**, **közğaluv** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **kosko-** “Sallanarak hareket etmek.” (ATSöz. s. 136) | **koskor-**, **koskorıl-**, **koskort-**, **koskoru** (ATSöz. 2019).

Közğal- fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T.'de söz başı /k-/ > /g-/ değişimiyle *gozgal-*, UT'de söz başı /k-/ > /h-/ değişimiyle *hozğal-* biçiminde tanımlanır. Geniş bir anlam alanına sahip olan *közğal-* fiili “Heyecanlanmak; sinirlenmek; isyan etmek.” anlamlarıyla duygu fiili olarak kabul edilebilir.

11.2. Şağaldamak: < *çağı:/çoğı:* onomatopoeic; probably an elongated form of *ça:ğ* (EDPT. s. 406), *çağı:la-/çoğı:la-* denominal verb from *çağı:/çoğı:*; but the shorter form *çağla-* occurs in South-western Osmanlı and longer forms like *çağılda-*, *çakılda-* in several modern languages (EDPT. s. 408), *çogı* 1. “Clamour.”; 2. “Revilement.” / *çoğu* / *çagı* / *čov* / *çuğ* | *çoğıla-* “To cry out, shout.” (DEMT. s. 117), *çağıla-* “Gürültü edip bağlamak.” / *çoğıla-* (DLT. s. 611).

Şağaldamak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **çağılda-** “Sular akarken taşlara, kayalara çarparak “çağıl çağıl” ses çıkarmak.” (TSöz. s. 479) | **çağıl çağıl**, **çağıltı**, **çağıltılı**, **çağlamak**, **çağlayabilmek**, **çağlayık**, **çağlayıvermek** (TSöz. 2019), Az.T. **çağla-** 1. “Kaynayarak, köpürerek, taşlara, kayalara çarparak akmak, çağıldamak (su).”; 2. “Coşmak, heyecanla dalgalanmak.” (AzTSöz. s. 188) | **çağıltı** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **şaggılda-** “Çağıldamak, çağılıtlı ses çıkarmak.” (TTSöz. s. 596) | **şagırda-**, **şagırdaş-**, **şagırdat-**, **şagla-** (TTSöz. 1995), GT. **çakılda-** “Şarıldamak.” (GTSöz. s. 49), UT. **çakılda-** “Şingırdamak, çınlamak, güm güm vurmak.” (USöz. s. 139) | **çakıldaş-**, **çakıldat-**, **çakıldattır-**, **çakıldav**, **çakıldavuh** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **şaqılla-** 1. “Şak şak diye ses çıkarmak.”; 2. “Yüksek ses çıkarmak, bağırarak.”; 3. “Yüksek sesle durmadan konuşmak, bağırıp çağırarak.” (ÖTTTSöz. s. 925) | **şaqıllat-**, **şaqıllash-**, **şaqırıla-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **şakıldı-** “Çatırdamak, şakırdamak.” (YUTSöz. s. 373) | **şakıldaş**, **şakırak**, **şakıraş**, **şakırat-**, **şakiri-**, **şakiritiş** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **şakı-** “Takırdamak.” (KTTSöz. s. 427), Kaz.T. **şaqılda-** 1. “Şingırdamak.”; 2. “Cırtlak, tiz sesle konuşmak.” (KTTTSöz. s. 1025) | **şaqıldat-**, **şaqırıla-**, **şaqırilat-**, **şaqırttır-** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **şakılda-** 1. “Şak etmek, şakıldamak, şak diye ses çıkarmak.”; 2. “Dişleri gıcırdamak, gıcırta çıkarmak.”; 3. “Çevikçe hareket etmek, bir işi çabucak yapivermek.”; 4. “Sesini yükselterek çekinmeden çabuk çabuk konuşmak, şakımak.”; 5. “Fokurdamak, fokurdayarak, fokur fokur kaynamak.” (KırTSöz. s. 1965) | **şakıldaş**, **şakıldat-**, **şakıldattır-**, **şakıldattırış**, **şakıldattıruru**, **şakıldatuu**, **şakıldoo**, **şakılıkta-**, **şakılıktaş**, **şakılıktoo** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **şakılda-** “Şakıldamak, şak şuk etmek.” (BaşTSöz. s. 548) | **şakıldat-** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **şakılda-** “Kahkaha atmak.” (KırTTSöz. s. 1164), Krk.T. **şaqılda-** 1. “Sözü sert ve takır

tukur söylemek.”; 2. “Şakırdamak, tıkırdamak.” (KaraTSöz. s. 524) | **şaqıldas-**, **şaqıldat-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **şaqırla-** 1. “Çatırdamak, şakırdamak; cıırdamak; gıcırdamak; şangırdamak.”; 2. “Fokırdamak, dalgalanmak, köpürmek, kaynamak.” (KumTSöz. s. 308) | **şaqırlaw** (KumTSöz. 2011), KMT. **şıkırda-** “Hışırdamak.” (KMTSöz. s. 330) | **şıkırdat-** (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **şanğkıra-** “Çınlamak, metal sesi çıkarmak.” (ATSöz. s. 192).

Ses yansımali fiil olan *şajalda-*, “Şarıldamak, çağıl çağıl ses çıkarmak.” anlamından, anlam genişlemesi sonucunda “Yüksek ses çıkarmak; coşmak” anlamlarında da kullanılmaktadır.

12. Şikâyet Etme, Sızlanma İfade Eden Filler

12.1. Küngrenmek: “Söylenmek, homurdanmak, mırıldanmak.” (ML. s. 132) < *kénġren-* “To grumble, mutter”; probably a quasi-onomatopoeic; the first vowel is uncertain and perhaps varied (EDPT. s. 733), *kenġrân-* “To be unruly (horse); to grumble.” (DEMT. s. 161), *künġren-* “Huysuzlaşip kendi kendine gizli bir şeyler söylenmek.” (DLT. s. 756).

Küngrenmek, Güneybatı (Oğuz) grubu Tr.T. **henġkir-** 1. “Hıçkıra hıçkıra ağlamak.”; 2. “Bağırarak, haykırmak.” (TTSöz. s. 344), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kaz.T. **künġiren-** 1. “Feryat etmek, ağlamak, sızlamak.”; 2. “Gürültü patırtı çıkmak.”; 3. “Gür, yüksek ses çıkarmak.” (KTTTSöz. s. 436) | **künġirendir-**, **künġirent-**, **künġirenis**, **künġirenis-** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **künġürö-** 1. “Güm güm etmek.”; 2. “Gürlemek, kalın ve gür ses çıkarmak.”; 3. “Homurdanmak.” (KırTSöz. s. 1520) | **künġgürön-**, **künġgürönüş**, **künġgürönüü**, **künġgüröö**, **künġgüröş**, **künġgüröt-**, **künġgürötüş**, **künġgürötüü** (KırTSöz. 2023), Baş.T. **könġgörleş-** “Uyum içinde tartışmak, barış içinde konuşmak.” (BaşTSöz. s. 296) | **könġren-** “Rızasızlık edip söylenmek, mırıldanmak, homurdanmak.”, **könġret-** (BaşTSöz. 2017), Krk.T. **günġkilde-** “Bir şeyi anlaşılabilir şekilde mırıldanmak, anlaşılmayacak şekilde konuşmak.” (KaraTSöz. s. 175) | **günġkildes-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **günġüre-** 1. “Kendi kendine sessizce, alçak sesle şarkı söylemek; şarkı mırıldanmak; mırıldanmak.”; 2. “Hoşnutsuzluk göstermek, homurdanmak.” (KumTSöz. s. 147) | **günġürew** (KumTSöz. 2011), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **künġüret-** “Kükremek.” (ATSöz. s. 148), Hak.T. **künġüre-** “Gürültü etmek, homurdanmak, gürlemek.” (HTSöz. s. 277).

Küngren- fiili, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde, Oğuzcamın etkisi sonucunda /k-/ > /g-/ değişimiyle Krk.T.’de *günġkilde-*, Kum.T. *günġüre-* şeklinde kullanılır. Fiilin “Söylenmek, homurdanmak, mırıldanmak” anlamından farklı olarak Kaz.T.’de *künġiren-* 1. “Feryat etmek, ağlamak, sızlamak.”; 2. “Gürültü patırtı çıkmak.”; 3. “Gür, yüksek ses çıkarmak.” anlamlarında da tanıklandığı görülür.

12.2. Küngürdemek: “Boğuk ses çıkarmak, homurdamak, mırıldanmak.” (ML. s. 132/3).

bk. Küngrenmek

12.3. Osanmak: “Usanmak, bıkmak; nefret etmek.” (ML. s. 135) < *osal* deverbale noun/adjective from *osa-*; “Negligent, idle; negligence, idleness.”, an early loan-word in Mongolian as *osol* (EDPT. s. 247), *osan-* reflexive form of *osa-*; “To be negligent, listless.”, and the like (EDPT. s. 248), *osa-* | *osal* “Heedless, negligent, indolent.” / *oşal* / *osan* / *oşan* / *osanġ* | *osan-* 1. “To be heedless.”; 2. “To get bored, be listless.” (DEMT. s. 213).

Osanmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **usan-** “Sıkılır durumda olmak, bıkmak, bezmek.” (TSöz. s.

2420) | **usanç**, **usançlık**, **usandırmak**, **usangın**, **usanılmak**, **usanış**, **usantı** (TSÖz. 2019), Az.T. **usan-** “Bıkmak, bezmek, usanmak; yorulmak, uzun sürmesi veya tekrarından dolayı sıkılmak.” (AzTSÖz. s. 1167) | **usandıрмаğ**, **usanmazlığ** (AzTSÖz. 1992), UT. **usan-** “Usanmak, bıkmak.” (USÖz. s. 579) | **usandır-** (USÖz. 2019), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kır.TT. **usan-** “Usanmak, bıkmak, bezmek.” (KırTTSÖz. s. 1368) | **usandır-** (KırTTSÖz. 2023).

Usan- fiili “Usanmak, bıkmak” anlamıyla Güneybatı (Oğuz) Türk lehçelerinde ve Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinden Kır.TT.’de *usan-* olarak varlığını sürdürmektedir.

12.4. Sohranmak: “Mırıldanmak, dudak altından yavaş yavaş söylenmek, homurdanmak.” (ML. s. 142) < *sok-* “To beat, crush.” (EDPT. s. 805), *soqran-* 1. “To mumble, speak to oneself”; 2. “To feel sorry” / *sohran-* (DEMT. s. 296), *sok-* 1. “(Tuz vb. şeyleri) dökmek.”; 2. “Gagalamak, gaga ile almak.”; 3. “Oğuz lehçesinde (yılan vb.) sokmak.” (DLT. s. 827).

Sohranmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **sokran-** “Söylenmek, homurdanmak” (TSÖz. s. 2132), Az.T. **soh-** 1. “İçine veya arasına girmesini sağlamak.”; 2. “Daldırmak.”; 3. “Bir yere girmesini sağlamak, saplamak, batırmak, geçirmek.”; 4. “Bazı kelimelerle değişik ifadeler meydana getirilir.” (AzTSÖz. s. 1052) | **sohulmağ**, **sohuluşmağ**, **sohuşdurmağ** (AzTSÖz. 1994), Tr.T. **sog-** 1. “Süzülüp akmak, damlamak.”; 2. “Sürekli ses çıkarmak, ötmek.” (TTSÖz. s. 581) | **sogdur-**, **soguş-** (TTSÖz. 1995), UT. **soh-** “Sokmak, sokuşturmak, tıkıştırmak; (içinden) geçirmek.” (USÖz. s. 471) | **sohta-**, **sohtur-**, **sohul-**, **sohuş-**, **sohuştur-** (USÖz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **soq-** 1. “Kötü sözlerle kavga etmek, hakaret etmek.”; 2. “Genel olarak savaşmak.” (ÖTİLug. c. 4, s. 802) | **suqıl-**, **suqış-**, **suqtır-** (ÖTTTSÖz. 2023), YUT. **soq-** “Vurmak, dövmek.” (YUTSÖz. s. 358) | **soktur-**, **sokturuş**, **sokul-**, **sokuluş**, **sokuşkak**, **sokuşkaklık**, **sokuş-**, **sokuştur-**, **sokuşuş** (YUTSÖz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **sukran-** “Birisine kızıp kendi kendine söylenmek, yakınıp sızlanmak.” (KTTSÖz. s. 421) | **sukranmavçan**, **sukranuçan** (KTTSÖz. 2015), Kaz.T. **soq-** 1. “Vurmak, çarpmak.”; 2. “Kamçıyla vurmak.”; 3. “Tıklatmak, çalmak.”; 4. “Uğramak.”; 5. “Metalden her türlü eşya yapmak.”; 6. “(Ev, bina) inşa etmek.”; 7. “Oburlaşmak, oburluk etmek.”; 8. “Bir şeyi abartmak, atıp tutmak; alkışlamak; kandırmak, aldatmak; ezberlemek, akılda tutmak; a) Yıklılmak, düşmek, parçalanmak. b) Kandırılmak, aldatılmak, birisinin sözcüsü, yanlısı, taraftarı olmak; a) Vurmak, dövmek. b) Konuşmasına fırsat vermemek, ağzını açtırmamak. (KTTTSÖz. s. 810) | **soqqız-**, **soqqıla-**, **soqtığıs**, **soqtığıs-**, **soqtıq-** (KTTTSÖz. 2021), Kır.T. **sok-** 1. “Vurmak, elini veya elinde tuttuğu bir şeyi bir yere hızlıca çarpmak, indirmek, dövmek.”; 2. “Vurmak, kalp, vurur durumda olmak, çarpmak.”; 3. “Örmek, dokumak.”; 4. “Esmek.”; 5. “(Duvar) örmek.”; 6. “İçmek.” (KırTSÖz. s. 1905) | **soktuk-**, **soktur-**, **sokturuş**, **sokturuu** (KırTSÖz. 2023), Baş.T. **huqran-** “Birisine kızıp kendi kendine söylenmek, yakınıp sızlanmak.” (BaşTSÖz. s. 218) | **huqrandır-**, **huqramış-**, Kır.TT. **soq-** “Vurmak, dövmek.” (KırTTSÖz. s. 1127) | **sokul-** (KırTTSÖz. 2023), Krk.T. **sok-** 1. “Yapmak.”; 2. “Kımıldamak, vurmak, çarpmak.”; 3. “Bir şeye gelip çarpmak, -e vurmak.”; 4. “Rastlamak, karşılaşmak.”; 5. “Söylemek, sözle dokundurmak.” (KaraTSÖz. s. 510) | **soqlığıs-**, **soqlıq-** (KaraTSÖz. 2019), Kum.T. **suq-** 1. “Sokmak, batırmak, saplamak, geçirmek.”; 2. “Sokmak.”; 3. “Daldırmak, batırmak.”; 4. “Sokmak, tıkamak, tıkıştırmak; daldırmak.”; 5. “Karışmak; üstüne vazife olmayan işlere karışmak.” (KumTSÖz. s. 303), KMT. **soq-** 1. “Vurmak.”; 2. “Ayıplamak, yermek.”; 3. “Silahla vurmak, yaralamak.” (KMTSÖz. s. 316), **soquran-** 1. “Pişman olmak, esef duymak.”; 2. “Vazgeçmek, fikrini değiştirmek.” (KMTSÖz. s. 316/7), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **sok-** 1. “Vurmak.”; 2. “(Hareketin kararlılığını gösteren yardımcı fiil.)” (ATSÖz. s. 183) | **soktur-** (ATSÖz. 2019), Hak.T. **soh-** “Vurmak, dövmek.” (HTSÖz. s. 441) | **sohtur-** (HTSÖz. 2005).

Sohran- fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu TT.’de *sokran-* “Söylenmek, homurdanmak”, Kuzeybatı (Kıpçak)

grubu Ta.T.'de *sukran-* "Birisine kızıp kendi kendine söylenmek, yakınıp sızlanmak.", Baş.T.'de söz başı /s-/ > /h-/ değişimiyle *hukran-* "Birisine kızıp kendi kendine söylenmek, yakınıp sızlanmak." olarak varlığını sürdürür.

13. Hırslanma, Tamah Etme İfade Eden Filler

13.1. Suqlatmak: < *su:k* "Greed, greedy; envy; envious, covetous". *Kāşğarî*'s explanation of *su:k* in *su:k ernge:k* as the same word used metaphorical is possible but improbable; it is more likely to mean "Poking, thrusting.", and the like, homophonous word *suk-* (EDPT. s. 804) | *su:klan-* reflexive denominal verb from *su:k* "To be greedy; to covet (something *Dative case*), and the like (EDPT. s. 810), *suq* "Greedy, covetous." / *suḥ* / *usuq* | *suqluq* 1. "Greed."; 2. "Concupiscence." / *suqliq* | *suqla-* "To be greedy, to covet food." | *suqlan-* "To covet, be greedy." / *suqlan-* / *suḥlan-* | *suqlandur-* "To fill with desire." (DEMT. s. 300), *suk* "Açgözlü, doymaz." (DLT. s. 835).

Suqlatmak, Güneybatı (Oğuz) grubu UT. **suḥlan-** "Meraklı olmak, merak sarmak, düşkün olmak; hayret etmek, hayran olmak, hevesine düşmek, isteklenmek, imrenmek, arzulamak." (USöz. s. 480) | **suḥlanç,** **suḥlandır-, suḥlandırt-, suḥlanlı** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **suq** 1. "Başkasının ağzındaki, elindeki, önündeki yemeğine hevesle, isteyerek bakma, açgözlü."; 2. "Kötü göz, nazar." (ÖTTTSöz. s. 642) | **suqatoy, suqla-, suqlan-, suqlantır-, suḥl, suḥlık** (ÖTTTSöz. 2023), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kaz.T. **suq** 1. "Nazar, bakıştaki çarpıcı ve öldürücü güç."; 2. "Açgözlü, obur kimse; dik dik bakmak; nazar, göz değmek." (KTTTSöz. s. 823) | **suqiy-, suqtıq, suqım, suqımdav** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **suk** "Obur, açgöz, doymak bilmeyen kimse." (KırTSöz. s. 1939) | **suktan-, suktandır-, suktandır-uu, suktant-, suktantuu, suktanuu** (KırTSöz. 2023), Kır.TT. **suqlan-** 1. "Gıpta etmek; hayran kalmak (iyi anlamda)."; 2. "Kıskanmak." (KırTTSöz. s. 1145) | **suklanç,** **suklançlı, suklanıç, suklanıçlı** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **suq** "Açgözlü, hep isteyen; kıskanç; hırsız." (KaraTSöz. s. 516) | **suqlan-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **suqlan-** 1. "Birine, bir şeye hayran olmak, hayran kalmak, bayılmak."; 2. "Büyülenmek; a) Hayranlıkla bakmak, b) Büyülenmiş gibi bakmak, büyümlü gözlerle bakmak." (KumTSöz. s. 303) | **suqlandır-, suqlanuv** (KumTSöz. 2011), KMT. **suqlan-** "Arzu etmek, özlem duymak." (KMTSöz. s. 321) | **suklanç, suklanıçlık, suklandır-** (KMTSöz. 2020).

Suk "Açgözlü; kıskanç" sözcüğüyle oluşan *suklat-* fiili Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinden UT.'de söz içi /-k-/ > /-h-/ değişimi ile **suḥlan-** "Meraklı olmak, merak sarmak, düşkün olmak; hayret etmek, hayran olmak, hevesine düşmek, isteklenmek, imrenmek, arzulamak." anlamlarında kullanılır. Söz konusu fiil, Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde tanıklanamamıştır.

13.2. Umunmak: "Beklemek, ummak, tamah etmek." (ML. s. 152) < *um-* originally "To ask for, or covet (something)"; the thing asked for is normally accusative case and the person from whom it is asked, if mentioned, ablative case, but sometimes the thing asked for is ablative case (EDPT. s. 155), *umun-* reflexive form of *um-*; properly "To desire, request, or pray for (something dative case, from someone ablative case)" (EDPT. s. 162), *um-* "To hope" | *umun-* "To hope, expect" / *uman-* / *ümân-* (DEMT. s. 371), *um-* "Ummak." (DLT. s. 921), *umun-* "Bizzat ummak, (tanrıdan) dilemek." (DLT. s. 922).

Umunmak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **um-** 1. "Bir şeyin olmasını istemek, beklemek."; 2. "Sanmak, tahmin etmek." (TSöz. s. 2416) | **umabilmek, umdurmak, umulmak, umutlanabilmek, umutlandırmak, umutlanmak, umutlu, umutluluk, umutsuz, umutsuzluk** (TSöz. 2019), Az.T. **um-** "Bir şeyi gönlünden geçirmek, beklemek, olmasını istemek, arzu etmek, ümit etmek."

(AzTSöz. s. 1165) | **umsuğ, umsundurmağ, umsunmağ, umsutmağ, umulmağ, umuzdurmağ** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **um-** “Ummak.” (TTSöz. s. 646) | **umıdgârlık, umut, umtlan-, umıtlı, umıtlılık, umıtsız, umıtsızlık** (TTSöz. 1995), GT. **um-** “Ummak.” (GTSöz. s. 249) | **umut et-/umut çek-, umutlan-, umıtsuz, umıtsuzluk** (GTSöz. 1991), UT. **um-** “Ummak; varsaymak; bel bağlamak, güvenmek.” (USöz. s. 576) | **umsan-** (USöz. 2019), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kaz.T. **umsın-** 1. “İleri atılmak, hamle yapmak.”; 2. “İşaret etmek.” (KTTTSöz. s. 972) | **umıtlı-, umıtlıış, umıtlıs** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **umsun-** 1. “Ummak, umut etmek, ümit etmek.”; 2. “Ümidi kırılmak, hayal kırıklığına uğramak.” (KırTSöz. s. 2252) | **umsunt-, umsuntuş, umsuntuu, umsunuş, umsunuu** (KırTSöz. 2023), Kır.TT. **um-** “Ummak, ümit etmek, beklemek.” (KırTTSöz. s. 1361).

Çağdaş Türk lehçelerinin Güneybatı (Oğuz) ve Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde tanıklanan *um-* fiili “Beklemek; güvenmek; işaret etmek.” anlamlarında kullanılır.

13.3. Umsunmak: “Beklemek, ummak, istemek; ümidini kesmek.” (ML. s. 152)

bk. **Umunmak** ve **umsün-** 1. “To expect, hope for.”; 2. “For a pregnant woman to desire something; also used for men / *umsun-* (DEMT. s. 371).

14. Sabretme, Tahammül Etme Anlamında Kullanılan Filler

14.1. Çıdamak: “Tahammül etmek, katlanmak, dayanmak.” (ML. s. 111) < *Moğ.* *çıda-* “Yetmek, dayanmak, yapabilmek, üstesinden gelmek; üstün gelebilmek, yenebilmek.” (MTSöz. s. 237).

Çıdamak, Güneybatı (Oğuz) grubu TT. **çıdam** “Sabır.” (TSöz. s. 529), Tr.T. **çıda-** “1. Dayanmak.”; 2. “Tahammül etmek, sabretmek.”; 3. “Yeterli olmak, yetmek.” (TTSöz. s. 119) | **çıdam, çıdamlı, çıdamlılık, çıdamsız, çıdamsızlık, çıdaş-, çıdat-** (TTSöz. 1995), UT. **çıda-** “Dayanmak, katlanmak, sabretmek.” (USöz. s. 150) | **çıdat-, çıdav** (USöz. 2019), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. **chida-** 1. “Güç bir duruma katlanmak, çekmek, sabretmek, tahammül etmek.”; 2. “Uzun süre hizmet etmek.”; 3. “Çeşitli durumlarda (ateş, su, nem vb. gibi) kendi özelliğini kaybetmemek.”; 4. “Yeterli olmak.” (ÖTTTSöz. s. 885) | **chıdam, chıdamlı, chıdamlılık, chıdamsız, chıdash, chıdash-** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **çidi-** “Dayanmak, tahammül etmek.” (YUTSöz. s. 77) | **çıdam, çıdamlık, çıdamlılık, çıdamsız, çıdamsızlık, çıdarlık, çıdaş-, çıdaşlık, çıdımaz, çıdımazlık** (YUTSöz. 2013), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **çıda-** 1. “Tahammül etmek, sabırlı olmak.”; 2. “Direnmek, karşı durmak müdafaa etmek.” (KTTSöz. s. 95) | **çıdam, çıdamlılık, çıdamsız, çıdarlık, çıdav** (KTTSöz. 2015), Kaz.T. **şıda-** 1. “Dayanmak, sabretmek, çıdamak.”; 2. “Dayanıklı, uzun ömürlü olmak.” (KTTTSöz. s. 1080) | **şıdağıştıq, şıdam, şıdamdı, şıdamdıhıq, şıdamdıraq, şıdamsız, şıdamsızdan-, şıdamsızdav, şıdamsızdıq, şıdas-, şıdat-** (KTTTSöz. 2021), Kır.T. **çıda-** “Dayanmak, güç bir duruma katlanmak, çekmek, sabretmek, tahammül etmek.” (KırTSöz. s. 746) | **çıdam, çıdamduu, çıdamduuluk, çıdamkay, çıdamkaylık, çıdamsız, çıdamsızdan-, çıdamsızdanış, çıdamsızdant-, çıdamsızdantış, çıdamsızdantuu, çıdamsızdanuu, çıdamsızdıq, çıdaş, çıdat-, çıdatış, çıdatuu, çıdoo** (KırTSöz. 2023), Kır.TT. **çıda-** “Sabretmek, dayanmak, tahammül etmek.” (KırTTSöz. s. 318) | **çıdam, çıdamlı, çıdamlık, çıdamsız** (KırTTSöz. 2023), Krk.T. **şıda-** “Dayanmak, tahammül etmek.” (KaraTSöz. s. 540) | **şıdal-, şıdam, şıdamlıhıq, şıdamsızhıq, şıdas-, şıdat-, şıdatır-** (KaraTSöz. 2019), Kum.T. **çıda-** 1. “Dayanmak, mukavemet etmek; sabretmek, tahammül etmek, katlanmak, çekmek.”; 2. “Eskimek, yıpranmak nedir bilmemek; sağlam, dayanıklı olmak.” (KumTSöz. s. 102) | **çıdamlı, çıdamlıhıq, çıdamsız, çıdamsızhıq** (KumTSöz. 2011), KMT. **çıda-** “Dayanmak, sabretmek, tahammül etmek.” (KMTSöz. s. 146) | **çıdam,**

çıdamlı, çıdamlık, çıdamsız, çıdav, çıdavlu, çıdavsuz (KMTSöz. 2020), Kuzeydoğu (Altay) grubu AT. **çıda-** 1. “Sabretmek, dayanmak.”; 2. “Bir şeyi yapacak durumda olmak; becermek.”; 3. “Büyülemek.” (ATSöz. s. 77) | **çıdabas, çıdal, çıdam, çıdamdu, çıdamkay, çıdaş-, çıdat-** (ATSöz. 2019).

Moğolcadan alıntılanan *çıda-* fiili, “Sağlam, dayanıklı olmak, katlanmak, dayanmak.” anlamlarıyla çağdaş Türk lehçelerinin Güneybatı (Oğuz), Güneydoğu (Karluk), Kuzeybatı (Kıpçak) ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir. Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Kaz.T.’de söz başı /ç-/ > /ş-/ değişimiyle *şıda-* olarak kullanılır.

14.2. Tüzmek: “Tahammül etmek, sabretmek, dayanmak, katlanmak; düzmek, düzenlemek; dizmek.” (ML. s. 149/51).

Barutçu Özönder, *tüz-* fiilinin *cida-* fiilinin hemen yanında verilmesinden dolayı *töz-* “dayanmak, tahammül etmek” olabileceğini düşünür ancak diğer yandan kelimenin *tüz-* “düzmek, düzenlemek” olarak da okunup anlamlandırılabilceğini belirtir (ML. s. 149). Eğer *tüzmek* kelimesinin kökünü *tüz-* “dayanmak, tahammül etmek” olarak kabul edersek;

< *töz-* “To suffer, endure.” and the like (EDPT. s. 572), *töz-* “Acı çekmek, katlanmak.” / *döz-* (DEMT. s. 350), *töz-* “(Soğuğa) maruz kalmak.” (DLT. s. 898).

Tüzmek, Güneybatı (Oğuz) grubu Az.T. **döz-** 1. “Tahammül etmek, katlanmak, sabretmek. / sabır göstermek, sabırla beklemek, tahammül etmek.”; 2. “Ses çıkarmamak, rıza göstermek.” (AzTSöz. s. 320), | **dözülmek, dözülmelik, dözümlü, dözümlülük, dözümsüz, dözümsüzlük** (AzTSöz. 1994), Tr.T. **döz-** 1. “Kıymak, acımamak, aman vermemek.”; 2. “Dayanmak, tahammül etmek.” (TTSöz. s. 175) | **döz gel-, dözümlü, dözümlülük, dözümsüz, dözümsüzlük** (TTSöz. 1995), Güneydoğu (Karluk) grubu ÖT. *töz-* veya *tüz* biçimi tanımlanamamasına rağmen **to'zim** “Sabır, hoşgörü, tahammül.” (ÖTTTSöz. s. 771) | **to'zimli, to'zimlilik, to'zimsiz, to'zimsizlik** (ÖTTTSöz. 2023), YUT. **töz-** “Sabretmek, dayanmak, tahammül etmek.” (YUTSöz. s. 425) | **tözüm, tözümlük, tözümsüz, tözümsüzlük, tözüş** (YUTSöz. 425), Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Ta.T. **tözel-** 1. “Düzelmek, iyileşmek.”; 2. “Huzur bulmak, rahatlamak.” (KTTSöz. s. 493), Kaz.T. **töz-** “Dayanmak, direnmek, sabretmek; birinin kötülüklerine karşı çıkmak, eziyetine katlanmamak; sonuna kadar dayanmak, direnmek.” (KTTTSöz. s. 911) | **tözbeşilik, tözgisiz, tözgiş, tözgiştik, tözim, tözimdi, tözimdilev, tözimlilik, tözimdirek, tözimsiz, tözimsizden-, tözimsizdik** (KTTTSöz. 2021), Baş.T. **tüz-** “Sabretmek, dayanmak, tahammül etmek, katlanmak.” (BaşTSöz. s. 653) | **tüzem, tüzemhöz, tüzemhözlen-, tüzemle, tüzemlek** (BaşTSöz. 2017), Kır.TT. **töz-** “Dayanmak.” (KırTTTSöz. s. 1318), Krk.T. **töz-** “Dayanmak, tahammül göstermek.” (KaraTSöz. s. 603) | **tözüm, tözümlü, tözimsiz, töziüşü** (KaraTSöz. 2019), KMT. **töz-** “Dayanmak, sabretmek, tahammül etmek.” (KMTSöz. s. 362) | **tözüm, tözümlü, tözümsüz** (KMTSöz. 2020).

Töz- fiili “Dayanmak, katlanmak; sabretmek” anlamlarıyla Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde söz başı /t-/ > /d-/ değişimi sonucunda Az.T.’de *döz-*, Tr.T.’de *döz-* biçiminde kullanılır. Söz konusu fiil, Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde ise tanımlanamamıştır.

Sonuç

Ali Şîr Nevâyî’nin, *Muhâkemetü'l-Lugateyn*’de, Türkçenin söz varlığı açısından Farsçadan daha yetkin bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla örnek olarak verdiği yüz fiilden kırk beşi duygu fiillerinden

oluşmaktadır. Bu fiillerin tasnifi şu şekildedir: 1. Rahatlama ve huzur bulma ifade eden fiiller: *avun-*, *körpekleş-*, 2. Ağlama ifade eden fiiller: *bohsa-*, *ingran-*, *inçkir-*, *sıkta-*, *ökür-*, *singre-*, *yığla-*, *yığlamsın-*, 3. Kızma, küsme ve sinirlenme ifade eden fiiller: *buşurğan-*, *dumsay-*, *kıngray-*, 4. Korkma, çekinme ve tedbirli olma ifade eden fiiller: *ışkar-*, 5. Üzülme, sıkıntılı olma ifade eden fiiller: *çigrey-*, *irik-*, *munğay-*, *munğlan-*, *örten-*, *tarık-*, 6. Eğlenme, oyalanma ifade eden fiiller: *aylan-*, *curğa-*, *iglen-*, 7. Tiksinme, hoşlanmama ifade eden fiiller: *igren-*, *yigir-*, 8. İnanma, güvenme ifade eden fiiller: *işen-*, *sıgın-*, *sögede-*, 9. İsteme, arzu etme ve kıskanma ifade eden fiiller: *kımsan-*, *kızğan-*, *körükse-*, *nike-*, *yahn-* 10. Acı, elem ifade eden fiiller: *kına-*, 11. Heyecanlanma, sevinç duyma ifade eden fiiller: *kozjal-*, *şajalda-*, 12. Şikâyet etme, sızlanma ifade eden fiiller: *küngren-*, *küngürde-*, *osan-*, *sohran-*, 13. Hırslanma, tamah etme ifade eden fiiller: *suklat-*, *umun-*, *umsun-*, 14. Sabretme, tahammül etme ifade eden fiiller: *çıda-*, *töz-*.

Muhâkemetü'l-Lugateyn'deki duygu fiillerinin çağdaş Türk lehçeleri bağlamında gösterdiği bazı anlamsal özellikleri şunlardır: *Körpekleş-* fiili ve *körpe* isim kökü Güneydoğu (Karluk) grubu Türk lehçelerine ait sözlüklerde tanıklanmamıştır. *Buşurğan-* ve *buş-* fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerine ait sözlüklerde yer almamaktadır. *Dumsay-* fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde ve Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde kullanılmamaktadır. Eski Türkçede “çarpık, şaşlı (göz)” sözcüğünden anlam genişlemesi ile “kızgın” olarak kullanılan *kınğır* sözcüğü, Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde genellikle “eğik, eğimli, eğri” anlamında kullanılmıştır. *Kımsan-* ve *kın-* fiil kökü Güneybatı (Oğuz) grubu ve Güneydoğu (Karluk) grubu Türk lehçelerinde tanıklanamamıştır. *Muhâkemetü'l-Lugateyn*'de yer alan *körükse-* fiili, Türkiye Türkçesinde *göresi-* fiiliyle karşımıza çıkmaktadır. Sözcükte yer alan +sA- yapım eki, kelimeye istek, arzu bildiren bir anlam katmaktadır. *Yığla-* fiili, Türkçenin bütün çağdaş lehçelerinde bazı ses değişiklikleri ile kullanılmaktadır. Ayrıca, ağlama ifade eden fiillerin önemli bir kısmının yansımali fiil oluşu dikkat çekicidir: *ingran-*, *sıkta-*, *singre-*.

Muhâkemetü'l-Lugateyn'de tespit edilen duygu fiillerinin çağdaş Türk lehçelerinde gösterdiği karakteristik ses özellikleri şu şekildedir: *Avun-* fiilinde Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde /y/ türemesi görülmektedir: *avun-* > *yuvan-* (Kazan Tatar Türkçesi), *juban-* (Kazak Türkçesi), *cuban-* (Kırgız Türkçesi), *juban-* (Karakalpak Türkçesi), *cuban-* (Karaçay Malkar Türkçesi), *ökür-* fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde /h-/ türemesiyle *höykür-* (Türkiye Türkçesi), *hönkür-* (Azerbaycan Türkçesi), *çigrey-* fiili, daha çok Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçelerinde görülen /ç-/ > /ş-/ değişimiyle *şegirey-* (Kazak Türkçesi), *segërey-* (Başkurt Türkçesi), *şegirey-* (Karakalpak Türkçesi), Kuzeydoğu (Altay) grubu Türk lehçelerinde /ç-/ > /s-/ değişimi ile *seksey-* (Altay Türkçesi), *sırtay-* (Hakas Türkçesi), *munğay-* fiili, /b-/ > /m-/ değişimi ile Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde *bunal-* (Türkiye Türkçesi), *bunal-* (Gagauz Türkçesi), *tarık-* fiili, Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçelerinde /t-/ > /d-/ değişimiyle, *daral-* (Türkiye Türkçesi), *darıh-* (Azerbaycan Türkçesi), *darık-* (Türkmen Türkçesi), *daral-* (Gagauz Türkçesi), *darıl-* (Urum Türkçesi) şeklinde kullanılmaktadır.

Kısaltmalar

AT. : Altay Türkçesi

Az.T. : Azerbaycan Türkçesi

Baş.T. : Başkurt Türkçesi

GT. : Gagauz Türkçesi

Hak.T. : Hakas Türkçesi

Kaz.T. : Kazak Türkçesi

Kır.T. : Kırgız Türkçesi

Kır.TT. : Kırım Tatar Türkçesi

KMT. : Karaçay Malkar Türkçesi

Krk.T. : Karakalpak Türkçesi

Kum.T. : Kumuk Türkçesi

ÖT. : Özbek Türkçesi

Ta.T. : Kazan Tatar Türkçesi

Tr.T. : Türkmen Türkçesi

TT. : Türkiye Türkçesi

UT. : Urum Türkçesi

YUT. : Yeni Uygur Türkçesi

Kaynakça

- Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATSöz.: Naskali, E. G., Duranlı, M. (2019). *Altayca – Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydoğmuş, E. (2021). Özbek Türkçesinde Mental Fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 135-151.
- AzTSöz.: Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- BaşTSöz.: Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, F. S. (2017). Bulgar Sözlüğünde Yer Alan Türkçe Mental Fiiller Üzerine. (*XII. Uluslararası Büyük Türk Dil Kurultayı*), 458-466.
- Bilgin Aksoy, G. (2022). Azerbaycan Türkçesinde Duygu Fiillerinin Anlam Bilimsel Yapı Görünümleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 73-87.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- DEMT: Boeschoten, H. (2022). *A Dictionary Of Early Middle Turkic*. Boston: Brill.
- Deniz, S. (2024). Muhakemetü'l-Lugateyn'deki Fiillerin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Görüntüleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 216-234.
- DLT: Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2018). *Divânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- EDPT: Clouston, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GTSöz.: Baskakov, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hirik, E. (2018). *Türkiye Türkçesinde Mental Fiiller*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- HTSöz.: Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakaşça – Türkçe Sözlük*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HTSöz1: Gürsoy Naskali, E., Butanayev, V., İşina, A., şahin, E., şahin, L., Koç, A. (2007). *Hakaşça – Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kalkan, N. (2016). Başkurt Türkçesinde Mental Fiiller. *Türkiyat Araştırmalarının Güncel Sorunları*. St. Petersburg: St Petersburg Devlet Üniversitesi.
- KaraTSöz.: Uyđur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KırTSöz.: Arıkoğlu, E., Alimova, C., Askarova, R., Selçuk, B. K. (2023). *Kırızca – Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KırTTSöz.: Maşkaraoğlu, S. (2023). *Kırım Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KMTSöz.: Tavkul, U. (2020). *Karaçay – Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KSöz.: Yudahin, K. K. (1998). *Kırız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KTTSöz.: Öner, M. (2015). *Kazan – Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KTTTSöz.: Koç, K., Bayniyazov, A., Başkapan, V. (2021). *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KumTSöz.: Pekacar, Ç. (2011). *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ML: Barutçu Özönder, F. S. (1996). *Muhâkemetü'l-Lugateyn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MTSöz.: Lessing, F. D. (2017). *Moğolca – Türkçe Sözlük (Çev. Günay Karaağaç)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- ÖTİLug.: Begmatov, E., Hojiyev, A., Madvaliyev, A., Mahmudov, N., Mirzayev, T., Musayeva, F., Odilov, Y., Xudayberganova, D. (2023). *O'zbek Tilining İzohlı Lug'atı*, c. I-VI, G'afur G'ulom Nomıdagi Nashriyot-Matbaa İjodiy Uyi.
- ÖTTTSöz.: Koraş, H., Açıık, F., Öztürk, Z. (2023). *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlük*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özen Eraltay, S., Keklik, M. (2019). Yapı ve Anlam Bakımından Klasik Türk Şiirinde Arkaizm Örnekleri. *TUDED* 59(1), 131-157.
- Özeren, M., Alan, İ. (2018). Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi – Journal of Turkish Researches Institute TAED-61*, Ocak-January, 203-224.
- Seçkin, K. (2020). *Mental Fiil Teorisi*. Konya: Palet Yayınları.
- Soydan, S., Özkan Şen, A. (2021). Kutadgu Bilig'de Tespit Edilen Bazı Duygu Fiilleri. *Söylem Filoloji Dergisi*, 6(1), 247-257.
- TSöz.: Türk Dil Kurumu (2019). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TTSöz.: Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995). *Türkmence – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- USöz.: Garkavets, A. N. (2019). *Urumca Sözlük (Çev. İryna Logvynenko – Yuliia Romanenko)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c.7, s.4, 100-111.
- YUTSöz.: Necip, E. N. (2013). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Çev. İklil Kurban)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.